ІВАН — МУЖИЦЬКИЙ СИН

За мотивами українських народних казок

Мальовничі наддніпрянські краєвиди.

Круча, а за нею зелене мереживо лісу. Сидить на кручі молодий коваль Іван — мужицький син, дивиться на могутню ріку, на барвисті в цвіту луги, на зелені гаї й верболози, на далекі кучеряві ліси, оповиті сизою димкою.

Та не хвилює юнака дніпровська краса. В очах його світиться журба і безнадійність...

Не помічає хлопець, як з лісу дрімучого виходить дід у білому одязі, в солом'яному брилі, з палицею в руках. Підходить до юнака, запитує:

— Чого зажурився, Іване — мужицький сину?

Глянув на того діда юнак, байдуже відповів:

— Та як же мені не журитися, коли я, молодий, щастя не маю? З року в рік все у наймах та в наймах роблю від зорі до зорі, а живу, мов той жебрак. Вирішив оце піти в світ кращої долі пошукати. Може, й знайду. Світ, кажуть, не без добрих людей.

— Правда твоя, Іване. Світ не без добрих людей. Будь завжди чесним, сміливим та добрим. Люби трудовий народ, який тебе породив, борися за його щастя, бо в щасті всього народу знайдеш ти і своє власне щастя. Бачиш, я вже старий. На своєму віку багато зазнав я горя і мало радості. Тепер ходжу по землі та добрих людей з біди виручаю.

З біди? — перепитав юнак, пильніше глянувши на Діда.

— Еге ж. Знав я твого батька, наймита, знав твою матір. Важка праця передчасно їх загнала в могилу. Знаю і тебе, сироту. Отож вирішив я тобі, Іване, допомогти, щоб ти своє щастя знайшов.

— А як же його, дідусю, знайти?

— Слухай, юначе, що тобі казатиму. Як настане ніч, з лісу на поляну вийде пастися кінь Добрян, писаної краси. Гляди ж не проспи того коня, зумій його впіймати. Та ще дам я тобі срібний лук і золоту стрілу. На заході сонця з оцієї кручі пусти її. Нехай летить вище дерев, вище гір, поза хмарами. Де впаде вона,— там і щастя своє шукай.

— Дідусю, а як же я тую стрілу знайду?

— Об тому не думай. Те все зробить кінь Добрян. Він винесе тебе на битий шлях, а над тим шляхом росте верба. Промов тоді до неї такі слова: "Вербо яра, розчинися". То й побачиш, що воно буде.

— А що ж буде, дідусю?

Та дід одразу хтозна-де й подівся. Розглядає Іван срібний лук і золоту стрілу, позирає на сонце, що вже схиляється до обрію, багрянить воду дніпровську. Потім стає на кручі, натягує тятиву, пускає стрілу золоту...

Шугонула вона вище лісів дрімучих, више гір, перетинає хмари, зникає з очей.

А юнак іде до лісу, ламає терен, вибирає зручне місце, терном колючим обкладається.

Вже ніч надворі. Злипаються повіки. Ось-ось засне молодець, та вколов його колючками терен — одразу й прокинувся. Як прокинувся, а на поляні вже пасеться під місяцем кінь Добрян, такий кінь, що ні здумать, ні згадати, хіба що в казці сказати: увесь срібний, а грива золота. Одне копито срібне, друге — золоте.

Підкрадається Іван до того коня, та як ухопить за гриву, та як скочить на нього. Зірвався кінь Добрян і поніс Івана — мужицького сина просто з кручі, через Дніпро, вище дерев, вище гір, поза хмарами перистими...

Битий шлях, а на ньому росте верба. Мчить тим шляхом Іван верхи на коні. Сонце ранкове сходить, виблискує роса на травах і квітах, співають жайворонки.

Спиняється кінь біля верби, що в її кору впилася вістрям золота стріла.

Промовляє кінь Добрян:

Отепер ти мій хазяїн, а я твій вірний кінь. Пусти ж мене, Іване — мужицький сину, по широких степах, лугах та по лісових галявинах пастися. А на прощання вирви з моєї гриви три золотих волосинки. Як потрібний тобі буду — підпали одну — я відразу ж прибуду до тебе.

Коню Добряне, ти вільний пастися там, де тобі захочеться, а як будеш мені потрібний, я тебе гукну.

Вирвав Іван з гриви три золотих волосинки, сховав їх до кишені. Помчав кінь Добрян, а юнак вийняв з кори стрілу, став перед вербою, проказав слова незабутні:

— Вербо яра, розчинися!

І диво дивнеє! Розчинилася верба, а в тій вербі дівчина такої краси, що ні в казці сказать, ні пером описать. Усміхається до Івана, промовляє слова ласкаві:

— Милий мій! Суджений мій!..

А Іван стоїть, мов зачарований, милується з її дивовижної краси.

Хто ти така? Як тебе звати?

Оленою мене звати. А була я єдиною дочкою у батька та матері. Батька мого занапастив Змій-Жеретій, а мати померла з горя. Як помирала, дала мені зернятко чарівне. Я його посадила і з нього за кілька літ виросла оця могутня яра верба. В ній і живу. Підійди ж до мене, суджений мій... Щастя моє!..

Несміливо підходить Іван до дівчини, бере за руки, очей з неї не зводить.

— Хочу в тебе, Олено, спитати: чому судженим мене називаєш? Хіба смію я про таке навіть думати? Адже я бідний, дуже бідний... наймит.

— Ні, ти не бідний. Ти багатий серцем. Ти .світлий розумом своїм. Ти незрівнянний богатирською силою. Про тебе, Іване, розповідав мені дідусь, що живе в лісі. Це він сказав, що саме ти будеш моїм судженим. Я ждала тебе цілий рік і ось діждалася... Ти поїдеш зі мною на поляну, там зібралися подруженьки святкувати день мого народження. Хай глянуть вони на тебе. Хай радіють разом зі мною. Поїдемо?

Засмутився Іван, і смуток його помітила Олена.

Чому мовчиш? Може, не хочеш їхати зі мною?

Хочу, але... Як же я посмію поряд з тобою сидіти, коли ти одягнена, мов королівна, а я...

— Не журися, Іване. Зараз буде тобі святкове вбрання. Вийняла Олена голубу хусточку, війнула нею на Івана,

і став він у пишному одязі.

Ще раз майнула хусточкою — одразу де й взялася тройка коней у дорогій упряжі...

Зелений гай над Дніпром. Поляна вся в квітах лугових. Прибувають сюди на тройці Олена з Іваном — мужицьким сином. На поляні дівчата, взявшись за руки, танцюють і співають:

Та рядочком, дружечки, рядочком Попід вишневим садочком. Та вирвемо квіточку червоненьку, Та вквітчаємо дівчину молоденьку. Та вирвемо квіточку червонішу, Та вквітчаємо дівчину молодішу.

Олена з Іваном ідуть у парі до подружок, а ті, їх зустрічаючи, співають вже іншу пісню:

Та за хатою, за світлицею,

За хатою, за світлицею

Стоїть верба із росицею.

Та хто ж тую вербу зрубає,

Ой хто ж тую росу позбирає?

Та зруба вербу молодий хлопчина,

Та збере росу молода дівчина.

Та верба, що коні поганяти,

А росою очі промивати.

Підвела руку Олена, спинила танці.

Подруженьки мої вірнії, ви вже знаєте, що пообіцяв мені дідусь. Він сказав: "Я ходжу по землі, добрих людей з біди виручаю. Коли виповниться тобі, Олено, вісімнадцять літ, у твою вербу вдарить золота стріла богатиря Івана — мужицького сина. Він буде не тільки твоїм судженим. На віку йому написано здійснити великі подвиги й добрі діла для трудового народу. В народному щасті знайдеш ти і своє власне щастя". І ось, коли завітна стріла у вербу яру вдарила, я подумала тоді: "Це ж мій суджений про себе вість подає. Ждатиму". І я його, подруженьки, діждалася. Ось він, богатир Іван — мужицький син, стоїть перед вами.

Щось таке ти говориш, Олено... Які ж я подвиги маю здійснити? Я простий наймит, сам ішов у світ щастя шукати,

А тепер будемо те щастя шукати разом.

Бере Олена свого судженого за руку, стає в коло, починає танцювати. Милується Іван, очей з неї не зводить. Ось повела вона рукою правою, майнула хусточкою голубою, чарівною — відразу з'явився сад із золотими яблуками. Повела потім лівою рукою, майнула хусточкою голубою, чарівною — з'явилося в тім саду озеро з білими лебедями.

Співають подруженьки:

Та думай, думай, та дівчино, Думай та гадай. Брести тобі дві річеньки, А третій Дунай,

Та перебрела дві річеньки, '

А Дунаю — ні!

Та й забула всі розкоші,

А гуляння — ні!

Зривають квіти дівчата, плетуть вінки барвисті, підносять Олені.

— Вибирай!

Вибрала найкращий та не встигла й одягти, як знялася раптом буря. Зашумів сад і гай, вдарили в берег сердиті хвилі, посипалося з дерев зелене листя.

— Змій летить... Змій-Жеретій!..

Мчить Олена до тройки. Розбігаються дівчата, а Іван стоїть, зорить у небо: де ж він, той Змій?

Не встигає Олена добігти до осокора, де припнуто коней. Вихором вилітає Змій-Жеретій, хапає Олену, несе у височінь... Кидає Олена хусточку голубу, чарівну...

Підіймає ту хусточку Іван, дивиться в небо, але там уже нічого не видно. Заспокоюються дерева, заспокоюється вода дніпровська.

Заховав Іван хусточку чарівну, підійшов до осокора* одв'язав коней, пустив їх на волю, а сам пішов до Дніпра, сів у човен.

— Неси мене, човнику, за водою, до рідної хатини над Дніпром. Там подумаю, що мені робити, як мені до синього моря добратися, як Олену визволяти.

Війнув на себе хустиною і знову став в одязі наймита. Поплив за водою, заспівав журливу пісню.

Вбога хатина над Дніпром. На подвір'ї цвітуть соняшники, маки, гарбузи, квіти. Входить Іван до хати-пустки, падає на тапчан, глухо ридає, не чує й не бачить, як до нього підходить хазяїн.

— Агей, хлопче, де це ти шляєшся? Я до тебе вже втретє приходжу. Що ж це ти, наймите, строку не вибув та зірвався, та й пішов блукати. А мені косаря потрібно. Вставай, ходімо зі мною. На тебе робота жде.

Встав Іван — мужицький син, косу взяв, рушив слідом за хазяїном до лугу. А луг у цвіту.

Серед косарів Іван. Там же й хазяйські сини — Пилип та Андрій. Спинився молодший Андрій помантачити косу, зорить на дорогу, каже:

— Брате Пилипе, а глянь-но, здається, наш батько сюди їде.

— Батько... І чого він так коней поганяє? Примчав хазяїн на луг.

— А чи ви чули, сини мої, що король оповістив народові?

— Ні, батьку, не чули.

То слухайте. "Хто доскочить конем до королівни, що сидітиме у високому теремі на високій горі, та здійме з руки її перстень, тому дістанеться королівна і все королівство". А в короля ні синів, ні дочок більше немає.

Та здається ж, і дочки в нього не було,— промовив Пилип.

А, може, якусь приймачку собі взяв,— озвався Андрій.

— Ото б мені глянути на неї,— прислухаючись до розмови, сказав Іван. Засміялися з нього хазяйські сини:

Куди тобі, злидареві, на королівну дивитися?! Та тебе туди у такім одязі і близько не підпустять.

А я все-таки піду!

Хазяйські сини вирушили в дорогу на конях, а Іван — мужицький син іде пішки. В'ється дорога лісом, а в лісі стоїть хатка на курячих ніжках. Вирішили в ній заночувати. Старший хазяйський син Пилип і каже:

Ти, Іване, піди до лісу грибів назбирай, а ми з братом потім їх насмажимо та й повечеряєм разом.

Добре,— погодився Іван, пішов до лісу, а хазяйські сини вийняли з торби харчі, знайшли казанок та й заходилися варити вечерю. Коли це хтось грюкає в двері:

Відчини! Це я, Ох!

Не великий пан,— відказує Пилип,— відчиниш і сам. Двері розчинилися та й знов хтось там кричить:

Пересадіть через поріг.

Не великий пан, перелізеш і сам,—відповідає Андрій. Коли це перелазить через поріг дідок: сам низенький,

а зелена борода в нього на сажень волочиться. Виліз він на стілець та як ухопить старшого, Пилипа, за чуба — і почепив на гвіздок, а тоді те саме зробив і з Андрієм. А сам усе, що було наварене, поїв та й подався з хати.

Пручалися на гвіздках брати, доки не одірвали по кос-мику чуба, та й заходилися знову варити вечерю.

Повернувся з лісу Іван, висипав торбу грибів, запитує:

— Оце ви й досі воду грієте?

— Та задрімали трохи,— каже Пилип, позираючи на двері. — Може, ти, Іване, вечерю звариш, а ми з братом підемо до лісу та, гляди, якусь дичину підстрелимо.

— Добре,— каже Іван,— ідіть, а я гриби смажитиму. Брати вийшли з хати, а Іван заходився куховарити, коли

це хтось грюкає в двері.

Відчини! Це я, Ох!

Стривай, зараз відчиню.

Відчинив Іван двері, дивиться, а там стоїть дідок низенький, а зелена борода в нього на сажень волочиться.

— Пересади через поріг!

Пересадив його Іван, а Ох пнеться, пнеться, хоче до чуба дістати.

А чого тобі? — запитує Іван.

Ось побачиш чого,— мовив дідок та доп'явся до чуба і тільки хотів ухопити, а Іван і каже:

То це ти отакий, діду? — А тоді й собі — хап його за бороду, та взяв сокиру, та потягнув непрошеного гостя з хати до дуба, розколов стовбур, заправив у розколину дідову бороду й затиснув її там.

Коли ти, діду, одразу до мого чуба берешся, то посидь собі тут, доки я знову сюди прийду.

Повернулися хазяйські сини з полювання.

А що, Іване, насмажив грибів?

Насмажив.— Оглядає братів, запитує: — А де ж ваша дичина?

Та нічого не трапилося. Ні птаха, ні звіра.

Ну, то сідайте ж та будемо вечеряти. Повечеряли, а тоді Іван і каже:

А ходіть-но, хлопці, я вам щось покажу.

Веде Іван хазяйських синів до того дуба, де Оха прип'яв, та вже там ні дідка, ні дуба немає. Вивернув Ох стовбур з коренем та й потягнув за собою.

— Що ти хотів нам показати?

Дідка... Ото ви пішли до лісу, а я заходився гриби смажити. Чую, хтось грюкає: "Відчини! Це я, Ох!" Відчинив я двері, пересадив через поріг, а він до мого чуба пнеться.

Ну, то й ми тобі признаємось,— каже Пилип.— Він таки нас за чуба схопив і на гвіздки повісив.

Скидають шапки обоє, показують плішинки.

— Е,— каже Іван,— коли він такий вредний, то ходім його шукати по цьому сліду.

Пішли по сліду, що губився біля глибокої ями, зупинилися.

Звертається Іван до старшого хазяйського сина:

Полізеш, Пилипе?

А цур йому!

А ти, Андрію?

Страшно. Нізащо в ту яму не полізу.

— Коли ж так,— каже Іван,— полізу я сам. Давайте плести шнури.

Наплели вони шнурів. Умотав Іван руку в кінець шнура та й каже :

— Спускайте.

І сягнув до дна — вже на інший світ. Одв'язав руку та й пішов собі тим світом. Аж дивиться: стоїть палац. Як увійшов у нього, а там усе так і сяє від золота й дорогоцінного каміння. Іде Іван, роздивляється на багатство, коли це вибігає йому назустріч дівчина. Молода та вродлива.

Ой, юначе добрий, чого ж ти сюди зайшов?

Шукаю я дідка низенького, що в нього зелена борода на сажень волочиться.

То не просто дідок,— каже вона,— то Зміїв слуга Ох. Він зараз бороду з дуба визволяє. Дуже лютий. Не йди до нього,— він тебе вб'є, бо вже багатьох людей забив.

А може, й не вб'є. А ти, дівчино, хто така будеш і чого тут живеш?

Я дівчина-Лебідонька, була єдиною дочкою у своєї матері, та нас украв Змій-Жеретій. Матір мою — вишивальницю взяв до своєї майстерні, а мене віддав прислужницею до Оха. У нього в неволі я і живу.

Я тебе, дівчино-Лебідонько, зараз визволю з неволі. Веди мене до Оха.

Ой, ні, не поведу тебе, юначе. Ох має велику силу, а ти мусиш бути дужчий за нього, і я тобі в цьому допоможу.

А як саме?

Є в Оха чарівна вода. Коли ти її нап'єшся — станеш іще дужчим.

Що ж, давай попробую тієї води.

Дівчина-Лебідонька приносить глечик, наливає кварту, дає Іванові.

Як же тебе, юначе, звати і хто ти такий?

Ім'я моє просте — Іван. З наймитів я, з мужицького роду.

Ну, ходімо ж, Іване, тепер поведу я тебе до Оха.— І повела.

Сидить дідок і вже майже всю бороду визволив з дуба. Побачив Івана — мужицького сина та й каже:

А чого це ти прийшов до мене: битися чи миритися?

Де вже миритися,— битися!

Схопив Іван з стіни булаву, і почали вони битися з Охом. Знесилюється Ох, відчуває, що надходить йому загибель. Перетворюється дід одразу на яструба, шугає через вікно, грозиться юнакові:

— Ще ми з тобою, парубче, зустрінемось. Я спопелю тебе вогняним дощем!

Лишився Іван у палаці з дівчиною-Лебідонькою. Набрали вони золота й дорогоцінного каміння у мішок і пішли до тієї ями, де він спускався.

Агов, хлопці, чи ви ще там є?

Є!

Прив'язав Іван до мотузка мішок, смикнув за шнур, щоб тягли.

— Це, хлопці, буде наше багатство! Витягли мішок, знову опустили в яму шнур.

— Дівчино-Лебідонько, будь же ти віднині вільною. Живи не в підземному царстві, а на горішній землі під ясним сонцем.

Засмутилась дівчина.

Ні, ще не час мені на волі жити. Дізнається Змій-Жеретій, що я втекла,— скарає мою матір. А я не можу рідну матусю занапастити. Лишуся тут. Може, Змій колись зглянеться на моє горе і сам відпустить мене на волю.

Ой, мабуть, не дочекаєшся ти, Лебідонько, того дня. Змій-Жеретій і мені завдав горя пекучого. Ходжу по світі з раною в серці.

— А що ж він тобі зробив? Що?

Він украв мою суджену... Він щастя моє розбив. І не знаю я, чи жива Олена, чи, може, й на світі вже її немає?

Не журися, Іване. Я про неї, може, дізнаюся, тоді вість тобі передам.

Ні, я вже вирішив. Сам піду до синього моря. Кажуть,, там живе Змій-Жеретій. Битимуся з ним смертним боєм. Або загину в бою, або переможу лютого ворога і визволю Олену і всіх невільників, що томляться в його Змііному царстві.

Іди, Іване. Хай щастить тобі, а я, де тільки можна,, тобі допомагатиму, як сестра. Будь моїм названим братом.

Будь же й ти мені названою сестрою! — Іван цілує її в щоку, гукає до хазяйських синів:

— А тепер мене тягніть. Радяться брати.

— Навіщо ми будемо його тягти? Це ж з ним треба добром ділитися, а так все нам дістанеться.

— Давай підтягнемо його вгору,— радить Пилип,— та й пустимо. Він упаде і вб'ється.

Здогадався Іван про лихий намір супутників, прив'язав замість себе камінь, гукнув:

— Тягніть мене!

Тягнуть брати. Тут, наче з землі, виріс перед ними Ох.

— Це ви добром моїм хочете поживитися? Та я вас обох зараз повкидаю в яму!

Брати, випустивши з рук шнура, кинулись втікати, а Іван глянув, як гупнув камінь, і каже:

— Ну, добрі ж ви, хазяйські синки! Я цього вам не забуду!

Стривожилась дівчина-Лебідонька.

— Ой, Іване, братику, що ж ти робитимеш? Як на горішній світ дістанешся? Треба поспішати, бо он бачиш, у підземному царстві надходить гроза.

Пливуть хмари, крають їх блискавки сліпучі. Наближається злива.

— Це вже Ох починає тобі мститися. Ховаймося ж швидше, бо обох нас спалить вогняний дощ.

Пересиділи грозу в кришталевому палаці, а тоді Лебідонька й каже:

Боюсь за тебе, братику. Ох — хитрий, мстивий і злий. Треба тобі швидше втікати звідси на горішній світ, а не знаю, як це зробити.

Спробую.

Вийняв з кишені Іван золоту волосинку, а за ним стежить дівчина-Лебідонька.

Що хочеш робити?

Палитиму.

Та й навіщо?

Побачиш зараз.

Як спалив він золоту волосинку, де і взявся відразу кінь Добрян. Скочив на нього Іван, махнув на прощання рукою дівчині-Лебідоньці та й шугонув, мов вітер, з підземного царства. Виніс кінь свого хазяїна на горішню землю і питається:

— А тепер, Іване, кажи, куди тебе нести?

Неси мене до королівського палацу, бо хочу я глянути на королівну.

Ще скажи мені, Іване, як тебе нести: чи понад землею, чи о половині дерев, чи поверх дерев?

Неси понад землею.

Як поніс його кінь — аж земля загула. Наздогнав він хазяйських синків, оперезав нагайкою одного та другого, помчав, не спиняючись, далі. От уже добігає кінь до королівського палацу — аж там крейдяна гора висока, кручувата, а на тій горі терем золотом сяє, а на рундуку пишна та гарна сидить королівна, високо-високо. Кругом народу сила: і селяни й городяни, і пани й козаки, і мужики — всі зібрались подивитися, що то воно буде, хто до королівни доскочить.

Що розженеться котрийсь вершник, то й до половини гори не вихопиться — та назад! Коли це мчить сюди Іван — .мужицький син, а люди в крик:

Хто це? Хто?

Ну, молодець!

Невже доскочить?

Та хто ж він такий?

Звідки?

Всі стежать за ним. Ось кінь стрибнув угору — мало до терема не доскочив. Глянув Іван на дівчину, а то не королівна у теремі, а його суджена Олена.

Пізнала й вона Івана, привітно махнула до нього рукою.

Вдруге завертає Іван коня Добряна. Мчить знову до крейдяної гори, стрибає до золотого терема. Здіймає з руки судженої перстень дорогоцінний...

Загомонів навколо люд:

Таки доскочив! Оце лицар!

Та хто ж він, хто такий?

Може, королевич?

Може, княжий син?

Одяг на ньому мужичий...

А Іван виїхав у поле, відпустив коня, замотав праву руку ганчіркою та й повернувся до королівського саду. А в саду вже столи понакривані, на столах є що пити, є що їсти.

Сам король частує знатних гостей — королевичів та княжичів, а Олена пригощає простий люд, шукає очима Івана, підходить до столу, наливає йому вина. Бере Іван келех лівою рукою, а Олена його і запитує при людях, наче вперше оце тільки з ним зустрілася.

— Чому береш, молодче, лівою рукою? Чому не взяв правою?

Та збив пальця в кузні, славна королівно.

Ану, покажи!

Як розв'язав Іван ганчірку, так і засяяв на його руці дорогоцінний обручальний перстень.

— Це мій... мій перстень! — скрикнула радісно королівна.

Оточили Івана люди, та не встигли на нього й роздивитися, бо Олена взяла свого судженого за руку, повела до короля, а ведучи, стала тихо промовляти:

— Змій-Жеретій програв мене в карти королеві. Ото ж ти виду не подавай, що ми зналися раніше з тобою.

— Добре.

А навколо гуде народ:

— Ото диво!.. Не королевич і не княжич,— простий мужик до королівни доскочив... Простий мужик володітиме королівством

— І добре буде...

— Полегшиться нам життя. Хто знає труд, той цінує болю!

Іван хоче передати Олені голубу чарівну хусточку.

— Візьми, вона тобі знадобиться.

— Ні. Хай ця хусточка лишається при тобі. Вона ще не раз тобі послужить. Тримайся ж, Іване.

Глянув король, глянули королевичі, та княжичі, та інші гості іменити, а перед ними стоїть Іван — мужицький син. Сорочка на ньому — латка на латці, штани старі, прості, а чобіт — то й зовсім немає.

Почали іменити гості нашіптувати королю:

— Ваша величність! Та як можна отаку красуню віддати заміж за мужицького сина!

—: їй до пари — королевичі!

— їй до пари — княжичі!

То що ж робити? Що? — питається, розгубившись, король.— Адже перстень таки він дістав.

Відберіть у нього перстень, ваша величність, та йому загадайте нову задачу...

— Яку ж, яку?

— Ну хоча б таку...— І почали нашіптувати. Повеселішав король, підходить до Івана, брови хмурить,

знімає з руки перстень дорогоцінний, говорить:

Щоб я, король, та молоду королівну за такого холопа заміж видав? Не бувати цьому! — І, звернувшись до народу, проголошує:

Слухайте мій наказ. Королівське слово даю і на тому присягаюся: королівну Олену тільки за того молодця видам заміж, хто змайструє летючий корабель і прилетить на ньому до мого палацу.— Та на цім слові взяв за руку Олену і повів її до іменитих гостей...

Не журися, Іване, я тебе ждатиму,— промовила стиха Олена, а в очах її заблищали сльози.

Над Дніпром стоять високі кручі, а на тих кручах сплелося зелене мереживо лісу, а в тому лісі вже пораються хазяйські сини. Зрубали вони дерево, обрубують гілля. Коли це підходить до них дідусь у білому одязі, в солом'яному брилі, з палицею в руках.

Драстуйте, люди добрі! А чи не знайдеться у вас вогнику,— люлечку припалити?

Ніколи нам, старий, з тобою возитися. Треба майструвати летючий корабель.

Іди собі, діду, звідси. Не заважай! — Та й прогнали його від себе.

Подивився на них дідусь, сказав:

— Славне свиняче корито у вас буде. А королівну ви тоді побачите, як у жаби крила виростуть.

Та одразу хтозна-де й подівся.

Мудрували, мудрували хазяйські сини, майструючи летючий корабель, та так нічого в них і не вийшло, крім корита.

— Поїдемо, мабуть, кіньми! — сказав старший брат.—

На королівні не одружимось, так хоч добре там погуляємо.— Та й покинули роботу.

А до лісу заходить Іван — мужицький син. Зустрічає його дідусь, той самий, що золоту стрілу йому вручав.

Добрий день, дідусю!

Здоров був, синку! А куди це ти йдеш?

Розказав йому Іван, як скривдив його король та гості іменити, розказав і про нову умову королівську. Вислухав коваля дідусь та й каже:

— Я знаю, що в королів та панів очі завидющі, руки загребущі. А ти, синку, не падай духом. За тобою правда, і я тобі допоможу. Слухай, що казатиму.

— Слухаю, дідусю.

— Іди оцією стежкою і нікуди не звертай, потрапиш до високої гори, а на тій горі росте дуб віковий, у якого віти хрест-навхрест зрослися. З того дуба і починай майструвати летючий корабель.

І дід'одразу хтозна-де й подівся.

Пішов Іван стежкою до високої гори, а на тій горі дуб шумить під вітром (Могутній та розлогий, а на тому дубі віти хрест-навхрест сплелися.

Поставив тут Іван курінь, прикрив гіллям, намостив сіна, щоб було на чому спати, підкріпився окрайцем хліба та цибулиною і взявся до роботи.

Вставав Іван — мужицький син до схід сонця, а спати лягав, коли в небі зорі світилися.

І ось на горі вже стоїть корабель, тільки немає на ньому вітрил і хто знає, де їх узяти.

Ліг Іван у своєму курені та й заснув богатирським сном, коли чує — хтось його кличе і голос той схожий на голос дідуся:

— Вставай, друже, твоє щастя поспіло!

Схопився на ноги Іван, глянув, а на краю гори стоїть корабель увесь золотий, щогли срібні, а паруси шовкові, барвисті — так і надимаються під ранковим вітром.

— Сідай і лети.

Скочив Іван на корабель, паруси натягнув і полетів плавно та швидко.

Летить, летить, коли бачить: людина припала до землі вухом і щось слухає. Гукає до нього Іван:

Здорові будьте, добрий чоловіче! А що то ви робите?

Слухаю, чи зібрались до короля гості на обід.

А ви до короля йдете?

До короля.

То сідайте, я вас підвезу. Сів Слухало, полетіли далі.

Летять та й летять, коли дивляться — на дорозі людина: одна нога прив'язана до плеча, а на другій скаче.

Здорові будьте, добрий чоловіче, — гукає Іван. — А чому це ви на одній нозі скачете?

А тому скачу на одній нозі,— відповідає чоловік,— що коли б я одв'язав другу ногу, то за один день увесь світ би обійшов. А я цього не хочу.

Куди ж ви скачете?

До короля на обід.

То сідайте до нас.

Добре.

Сів Скороход, полетіли далі.

Летять та й летять, коли це стоїть на дорозі стрілець і прицiляється з лука, хоч навколо нічого не видно.

— Здорові будьте, добрий чоловіче! — гукає Іван.— Куди це ви цілитесь? Не видно ж ніде ні пташини, ні звіра.

Це вам не видно, а я бачу.

Та що ж ви бачите?

— Еге! Он там, за дальнім лісом, за сто верст звідси на скелі орел сидить.

А куди йдете?

До короля на обід.

І ми туди, сідайте до нас.

Сів Стрілець, полетів далі. Летять та й летять, дивлять* ся: йде дідусь, несе в'язку хмизу.

Здорові будьте, дідусю! Куди несете хмиз? і— Куди сам іду, туди й хмиз несу.

А куди ж саме?

До короля на обід.

То навіщо ж вам здався хмиз?

А це такий хмиз, що я ніде з ним не розлучаюсь.

Сідайте до нас.

Сів Морозко, полетіли далі. Летять та й летять, дивляться: стоїть чоловік на мосту, а біля мосту по один бік і по другий розташовано шість водяних млинів. Чоловік на цей бік вусом поверне — ці шість млинів мелють, поверне в інший бік другим вусом — ті шість млинів мелють.

Здорові будьте, добрий чоловіче!

Здрастуйте! А куди це ви летите?

До короля на обід...

— Пішов би і я туди, та боюсь пана, бо він такий лютий, де мене наздожене, там і заб'є.

— Не бійтеся, сідайте до нас, а панові ми напишемо. Взяв Іван олівець та й почав писати:

"Гляди, падлюко! Летів тут Іван — мужицький син, взяв з собою товариша вірного Крутивуса. Не здумай його доганяти, бо як доженеш, то смерть свою знайдеш!"

Залишили ту записку на мосту, а самі полетіли далі.

Летять та й летять, коли бачать: і відтіль гора і відціль гора, а між тими горами чоловік руками й ногами уп'явся та й розсуває їх.

— Здорові будьте, добрий чоловіче! А що це ви робите?

Гори розпихаю, аби ширший шлях був для тих людей, що йдуть до короля на обід.

А ви хіба не хочете там побувати?

Якщо візьмете мене з собою, то я залюбки пристану до вас.

Сідайте.

Сів Вернигора, полетіли далі. Летять та й летять, коли дивляться: стоїть чоловік, вивертає з корінням дуби, де вони густо ростуть, і пересаджує туди, де зовсім їх немає.

— Здорові будьте, добрий чоловіче. А що це ви робите?

Землю прикрашаю для людей, щоб і косар, і жниця у спеку могли в холодку відпочити. А ви ж це куди летите?

До короля на обід.

Хотів би і я там побувати.

— То рушаймо з нами.

Сів Вернидуб, полетіли далі. Летять та й летять, коли вже ось перед очима з'явився королівський палац і сад, а в саду столи накриті, а на столах всяке частування: бики смажені, ковбаси, і птиця, і каша молочна. Всього наготовлено вдосталь. Бочки пива й вина стоять: пий, душа, їж, душа, чого забажаєш! А людей — півцарства зібралося: і старі, й малі, і пани, і багатії, і бідняки,— якого тільки там люду немає.

Тут же й хазяйські сини примостилися.

І ось раптом увесь простий народ, і король, і його іменити гості побачили в небі летючий корабель. Та пильніше від усіх стежила за тим кораблем Олена. Опустився він, мов лебідь, на озері, край берега. Зійшов з нього першим Іван— мужицький син, а слідом за ним вийшли його товариші.

Здивувався король, впізнавши Івана. Здивувалися й гості іменити: королевичі та княжичі, а сам король аж за голову схопився.

— Як? Іван — мужицький син на кораблі прилетів? Не бувати такому, щоб я, король, та мав зятем Івана — мужицького сина!

Оточили короля іменити гості, радять:

А ви йому, ваша величність, загадайте щось таке дістати, чого ніхто в світі не дістане. Ну, хоча б живої води.

Правда! — зрадів король і посилає до Івана свого слугу.— Піди скажи тому холопові: хоч він і на кораблі прилетів, а не бачити йому Олени, якщо не принесе він живої води, поки гості мої пообідають. А не дістане води — мій меч, його голова з плеч!

Слухало те все почув та й каже Іванові:

— Недобре діло замишляє проти тебе король. Загадує тобі, Іване, дістати живої води. Якщо її не дістанеш — королівський меч, твоя голова з плеч.

Зажурився Іван.

Де ж я тую воду дістану? Підійшов до нього Скороход та й каже:

Не журися, Іване. Я тобі живої води дістану. А тут уже королівський слуга приходить:

Наказав король... А Іван його перебиває:

Я вже знаю той наказ.

Пішов собі слуга, а Іван допомагає Скороходові одв'яза-ти другу ногу. Як одв'язав,— побіг він швидше буряного вітру до лісу, до озера чарівного.

Набрав з нього живої води та й промовляє сам до себе: . "Поки вони там пообідають, то я можу трохи ще відпочити".

Примостився Скороход під кущем і задрімав. А в короля вже обід кінчається. Сидить Іван за столом, і ніщо йому не миле. Сидить Олена між іменитими гостями, і ніщо їй не миле. Радіють іменити гості, а сам король уже пробує свій меч.

— Друже мій Слухало, ану притули вухо та послухай, чи не біжить Скороход.

Притулив той вухо до землі та й каже:

— Не біжить Скороход, але чую, як він хропе.

— Що ж ми тепер будемо робити? Як його розбудити? Озивається Стрілець:

— Не турбуйся, Іване, я в2кє бачу, де він спить. Зараз його розбуджу. — І тут же взяв до рук стрілу.

Стріла влучила в кущ. Загойдалося гілля, вкололо Скорохода, розбудило його. Схопився він на ноги і помчав.

Ще гості обідати не кінчили, а вже доставив Скороход живу воду, віддав її Іванові.

Підходить Іван до короля, вклоняється:

— Ось вам, ваша королівська величність, жива вода. Загомоніли навколо королевичі, та княжичі, та інші іменити гості:

Не може того бути! Десь, мабуть, простої набрав.

Де це видано, щоб так швидко живу воду дістав?!

Перевірити треба, перевірити.

Сам король зламав тут же суху гілочку з яблуні, вставив у воду, і та гілочка одразу вкрилася рясно яблуневим цвітом.

А тепер, ваша величність,— каже Іван,— додержуйте слова, що його ви дали перед народом.

Що?! — закричав обурений король.— Ти смієш мене, короля, повчати? Геть з моїх очей! Жди там. Ще буде тобі загадка.

Пішов Іван до своїх друзів, а королеві на вухо щось шепоче іменитий гість. Слухало те все чує та передає Іванові.

Радить перед весіллям до чавунної бані сходити. Та ще радить баню ту так напалити, щоб ти, Іване, там згорів. Якщо ти відмовишся — королівський меч, твоя голова з плеч.

Що ж його робити? — запитує Іван.— Я ж у тій бані пропаду.

Підходить до нього Морозко:

— Не журися, Іване, візьми мене з собою. Я тобі у пригоді стану.

Погодився Іван.

Уже печі так розпалили, і в бані стало так жарко, що дух перехоплює.

Скидає Іван одяг, а Морозко його попереджає:

— Не роздягайся, бо зараз ще й кожуха попросиш.

Як розкидав Морозко свій хмиз по підлозі, одразу настав такий холод, що шибки вікон почали вкриватися морозними візерунками.

Посилає король своїх слуг, щоб вигребти попіл з Івана — мужицького сина, а Іван з'являється до короля сам та ще й скаржиться:

— Плохенька у вас, ваша величність, баня. Ледве встиг помитися. Так у ній холодно, наче ніколи там печі не топилися.

Нахиляється тоді до короля іменитий гість, щось шепоче на вухо. Король задоволено посміхається.

— Ще я тобі, Іване — мужицький сину, загадаю таке зробити. Щоб до ранку оцей сад знову зацвів і відцвівся. І щоб на деревах були золоті та срібні яблука, і як удариться під вітром яблучко об яблучко, то щоб по саду немов органи грали. Не зробиш цього — мій меч, твоя голова з плеч!

Пішов Іван, сів у саду та й зажурився. Засмутилися і його друзі, бо не знають, що й порадити Іванові. А вже вечір надходить. Надходить і ніч. Спить король. Поснули Іванові товариші, та ніяк не може заснути сам Іван.

І згадав тут про свого найвірнішого друга:

— Може, він мені щось порадить.

Вийняв Іван золоту волосинку, спалив, і одразу примчав до нього кінь Добрян.

Чому, Іване, такий зажурений? Чому не спиш?

Як же мені не журитися? Як же я можу спати, коли звелів король, щоб до світанку зацвів і відцвів сад і щоб на деревах були золоті та срібні яблука. І як удариться під вітром яблучко об яблучко, то щоб по саду мов органи грали.

Не журися, мій любий хазяїне, лягай відпочивати, а я все сам зроблю, що треба, потім піду на луг пастися" Коли знову потрібний тобі буду, спали ще одну золоту волосинку, я одразу примчу до тебе.

— Спасибі тобі, коню Добряне. Спасибі, друже вірний! Ліг Іван, та не спиться йому.

А кінь Добрян оббіг садок, як заіржав — так увесь сад і зацвів одразу. Ще раз оббіг садок, ще раз заіржав — з'явилися на гілках золоті та срібні яблука.

Встав уранці король, встали гості іменити, а серед них давній друг короля Змій-Жеретій з сестрами Юрзою та Мурзою, з своїм вірним слугою Охом. Прибули вони в гості десь опівночі.

Отож виходить зараз король з палацу в супроводі гостей, прямує до саду і спиняється вражений.

Налетів вітерець, вдарились яблучка об яблучка, і в саду немов органи заграли.

Стоїть Іван, вклоняється королю, говорить:

— І це веління вашої світлості виконано.

Та король немовби того й не чує, підходить до яблуні і тільки хотів зірвати золоте яблуко, а гілка так і шугонула вгору. Хотів зірвати срібне яблуко, а гілка так само звелася вгору.

— Зірви мені яблуко! — наказує король. Підійшов Іван до яблуні з золотими яблуками, а гілля так і нагнулося до нього. А пташки співають, вітерець повіває, б'ється яблучко об яблучко, і по саду немов органи грають.

Вклоняється Олена королю.

Дозволь, названий батьку, слово мовити.

Говори, дочко.

Всі твої веління виконав Іван.

Що?! — закричав король.— Ще не всі мої веління... Нехай виконає...— і король чекає допомоги. Схиляється до його вуха Змій, щось радить. Король задоволено посміхається.

Останнє веління...— попереджає Іван.

Останнє... Дістань мені такого коня, що жар їсть, полум'я п'є, а коли біжить,— за двадцять верст під ним земля гуде і листя з дерев осипається.

Глянув Іван на Змія-Жеретія, глянув і на свою суджену.

Прощай, Олено!

Прощай, Іване! Ждатиму...

Жди! — І пішов до друзів. Оточили вони його, розпитують :

Що тобі, Іване, загадано?

А те,— каже Слухало,— що я вже вам говорив. Загадано такого коня дістати, що жар їсть, полум'я п'є...

Де ж його дістати?

Ніхто нічого не може йому порадити.

— Прощавайте, вірні друзі мої. Вирушаю в дорогу дальню, і хто знає, чи доведеться коли нам знову зустрітися. Дякую вам за все... за допомогу, за дружбу.

Попрощався Іван з усіма та й пішов до озера, де стояв на причалі летючий корабель.

— Лети, кораблику, звідси, і спинися на такій крутій горі, де тільки орли могучі ширяють, та світить сонце, та снуються хмари холодні. Жди. Може, ми тебе викличемо колись з Оленою. А зараз вирушай звідси, кораблику, щоб нічия нога — ні королівська, ні князівська, ні Змієва не ступала по тобі!

Знявся з води корабель, полетів, а Іван — мужицький син дістав з кишені третю й останню золоту волосину, спалив її, і відразу примчав до нього кінь Добрян.

Ой, чого ж ти, Іване, такий сумний, невеселий? Чого зажурився?

Та як же мені не журитися, коли Змій порадив королеві, аби я дістав такого коня, що жар їсть, полум'я п'є...

Знаю, де такого коня діставати. Шлях до того краю довгий, важкий та небезпечний. їздить на тому коні молодший брат Змія — Костій. Сідай же на мене та будемо вирушати в путь-дорогу.

І помчав кінь Добрян через море широке, вище лісу дрі^ мучого, через провалля глибочезні.

А в цей час у королівському палаці радився король з іменитими гостями, як звести зі світу Івана — мужицького сина.

Підвівся Змій-Жеретій. Затихли гості, уважно його слухають.

Розповідав мені мій вірний слуга Ох про Іванову силу богатирську. Коли ми його не знищимо, то йому увірветься терпець і він знищить нас, заволодіє королівством, забере наші багатства... Нам треба діяти разом. Допоможе нам у цьому мій слуга Ох, допоможуть нам сестри Юрза та Мурза, допоможуть брати мої: старший Водяник-Смерто-носець та молодший Змій-Костій, бо Іван — мужицький син, знаю, скоро повстане проти нас і підійме увесь народ, а народ — це сила, якої нам не здолати!

Знищити Івана — мужицького сина! — закричав король,— Знищити! — І аж затупав од злості ногами.— Знищити! Ось моє веління!

А Іван в цей час летить собі на коні через луги зелені, через ріки й озера, перескакує через гори й провалля. Коли бачить: край лісу стоїть хатина бідна-пребідна. Стріха на ній дірява, а тут якраз хмара грозова надходить. Сидить біля тієї хатини бабуся з собачкою.

Спинився коло бабусі Іван, привітався, а вона й каже:

— Допоможи мені, славний молодче, хату вкрити, а то всі мене, бідную, обминають.

Накрив Іван хату солом'яними кулями, щоб від дощу не замокала. Подякувала йому бабуся, і помчав Іван далі. Прослався перед ним шлях, а понад шляхом старі верби, а під вербою кузня, а проти кузні в болоті застряло дванадцять підвід з поклажею заліза. Подумав Іван: "Королівським велінням не буде кінця. Треба проти меча діяти мечем!"

Спинився тут Іван, підійшов до купця та й каже:

Якщо дасте мені заліза стільки, скільки я можу підняти, то я всі вози витягну з болота.

Дам,— каже купець,— тільки допоможи, добрий молодче.

Випрягайте коней,— наказує Іван візникам,— зв'язуйте вози.

А тоді взявся за вірьовку і, навіть не натужившись, всі еози витягнув з болота на шлях.

Давай тоді візники складати залізо на Іванову спину. Купець, очі вирячивши, тільки дивиться на богатиря, а той і не думає спиняти візників. Так вони склали все залізо, поїхали порожняком, а Іван з тим залізом підійшов до кузні та й каже ковалям:

Чесні майстри! Оце вам буде залізо. А я візьму собі стільки, скільки треба мені, щоб скувати меч.

А для чого ж тобі меч, славний молодче?

Загадав мені король задачу,— розповідає Іван,— аби дістав я йому такого коня, що жар їсть, а полум'я п'є... Та коли я, може, й дістану йому

цього коня, не певний, що він знову не загадає нової задачі. По-доброму, мабуть, не скінчиться моя розмова з королем. Доведеться мені битися з ним смертним боєм, щоб визволити з неволі мою суджену дівчину Олену і всіх невільників, що томляться у королівському володінні... Для битви з ворогами потрібний мені меч.

Коли таке діло, то ми тобі допоможемо,— сказав найстарший з ковалів, і всі вони одразу приступили до роботи.

Пустив Іван коня Добряна попастися, а сам одягнув ковальський фартух, став біля горна, розпечене залізо вправно кидає на ковадло, б'є молотом, б'ють молотами ковалі. Летять, розсипаються на всі боки гарячі іскри.

Бере потім Іван гартований меч, підходить до старої верби. Як ударить її тим мечем — так верба й повалилася одразу.

— Велике спасибі вам, чесні майстри, за допомогу. І тоді озвався найстарший з ковалів:

— Ми раді допомогти богатиреві, що уярмленому народові здобуватиме волю! Щасливої тобі дороги, славний молодче!

Сів Іван на свого коня, помчав далі. Коли це перетинає їм шлях ріка з кручуватим берегом. Через ріку мідяний міст збудовано, а за мостом на найвищій кручі стоїть палац.

Отут здобуватимеш ти, Іване, коня, що жар їсть, а полум'я п'є,— говорить кінь Добрян.

А чий же то палац на кручі? Хто в ньому живе?

Живе в тому палаці молодший брат Змія — лютий Костій. Знай, Іване, нелегко буде його перемогти!

Знаю % каэке Іван.— Та битимусь я з ним смертним боєм, бо хочу я мою суджену з неволі визволити. Хочу повернути своє втрачене щастя.

Ти постав мене на конюшні,— радить кінь Добрян,— дай мені пшениці ярої, а сам під міст іди сторожити... Тільки гляди ж не засни, бо тоді буде обом нам смерть. Та ще повісь у конюшні рукавичку. Коли піт з неї капатиме — я знатиму, що ти сам упораєшся із Змієм. Коли ж закапає з рукавички кров, я прибіжу до тебе на допомогу.

Поставив Іван коня Добряна у Змієвій конюшні, дав йому пшениці ярої, а сам пішов до мосту.

Зорі засвітились в небі. Зійшов місяць. Дрімається Іванові, але щоб не заснути, нарвав він кропиви жалючої, розставив навколо себе. Що похилиться, дрімаючи, то одразу й прокинеться, бо кропива його жалить.

Коли це десь опівночі застугоніла земля, зашуміли дерева, посипалось листя з дубів, задрижав мідяний міст.

Дивиться Іван: на тому коні, що жар їсть, а полум'я п'є, їде молодший брат Змія.

Стій, коню, не спотикайся і не хропи, бо немає сили супроти моєї сили. Правда, є в світі богатир Іван — мужицький син, та він іще молодий і живе так далеко, що сюди і ворон його кісток не занесе.

Ворон кісток не занесе, це правда, а добрий молодець сам прийде,— відказує Іван, вийшовши з-під моста.

Битися зі мною прийшов, чи миритися?

Де вже миритися. Будемо битися.

Ну, що ж,— каже Костій,— бий ти перший.

Ні,— відповідає Іван,— бий ти перший. Ти у своєму краї найстарший.

Почали вони битися. Коли це до Змієвої конюшні прилітає й сідає на дверях яструб. Та не яструб то, а сам Ох сюди прибув, щоб Івана — мужицького сина зі світу звести.

Причинив він двері конюшні ще й замок повісив на тих дверях.

А на мосту мідяному вже б'ється Іван з Костієм. Уже по коліна загруз Іван у землю, і вище колін стоїть в землі Костій.

Кінь Добрян позирає на рукавичку, а з неї вже не піт, а кров капає. Почав він у двері копитами гатити... Затріщали двері... А на мосту б'ється Іван зі Змієм-Костієм. Сам уже по пояс в землі стоїть, а Костій — вище пояса.

Послухай! — каже Костій.— У твого батька були воли?

У батька не було, та були в хазяїна, у якого мій батько наймитував.

А хазяїн волів запрягав?

Запрягав.

А давав їм відпочивати?

Давав.

То давай і ми відпочинемо.

Саме в цю хвилину вирвався з конюшні кінь Добрян, прибіг до Івана і давай навколо нього землю копитом одгрібати. Звільнився Іван, підійшов до Змія-Костія та й каже:

Тепер я тебе вбиватиму.

Гаразд, убивай. Та хоч і візьмеш у мене коня, але не доїдеш ти на ньому до королівського палацу, бо є в мене старші брати. Є сестри-Зміївни, вони все одно тебе зі світу зживуть.

Забив Іван Костія, спалив і попіл той за вітром розвіяв. Підійшов тоді до свого хазяїна кінь Добрян.

— Служив я тобі, Іване, вірою і правдою, тепер дозволь мені в ранню росу на рідних лугах попастися, щоб набратися нової сили. Коли тобі потрібний буду — свиснеш свистом богатирським, я той свист почую і до тебе прибіжу.

А цю розмову підслуховує Ох, посміхається в зелену бороду, виймає лук і стрілу.

— Ніколи, мій коню Добряне, я не забуду твоєї послуги. Прощай!..

Не встиг кінь Добрян і розгону взяти, як впилася йому в шию смертельна стріла. Упав кінь. Підбіг до нього Іван, вийняв стрілу скривавлену...

— Пропаду... Вже не жити мені на світі, бо відчуваю: не простою,— отруйною стрілою мене поранено. Бережись, Іване. І тут, і в дорозі бережись!.. А я, мабуть, помиратиму... Ніхто не може мене тепер врятувати.

' Озирається Іван, а навколо — ні душі. Тільки біжить дорогою собачка отієї бабусі, якій він колись укривав убогу хатину соломою.

Підбігла та собачка до Івана та й каже:

— Мене прислала бабуся і веліла таке передати. Загрожує тобі, Іване, велика біда. Отож, коли будеш назад повертатися і в дорозі захочеться пити,— праворуч буде озерце. Вода в ньому, як сльоза, чиста, а ти ж, гляди, не пий тієї води. Удар по ній своїм мечем, то й побачиш, що воно буде.

їхатимеш далі,— стоятиме явір, а під тим явором ліжко і стіл, а на столі всякі наїдки та напитки. І хоч як ти захочеш їсти — не їж і не пий там нічого, а вдар по столі своїм мечем, то й побачиш, що воно буде.

— А що ж буде?

— Ще не все я сказала,— продовжує собачка.— Як їхатимеш на коні, а назустріч тобі вискочить з лісу кульгавий дід на дерев'янці і скаже: "Ну, молодець, та який же кінь у тебе бистрий, але все одно ти мене не обженеш", так ти не здумай його обганяти, бо буде тоді біда. Все запам'ятав, що я сказала?

Все.

Тепер назад повертатимусь.

Побігла собачка, а Іван — мужицький син загнуздав того коня, що жар їсть, скочив на нього та й помчав у далеку путь.

А за тридев'ять земель звідси, на високій кручі, отаборились жити Іванові друзі.

Ось Слухало приклав вухо до землі, а всі в нього питаються :

— Що чуєш?

— Чую, чую, стугонить земля. Це їде Іван на тому коні;" що жар їсть, полум'я п'є...

Тут же на високій кручі росте дуб віковий. Видерся на самий вершечок Стрілець, а в нього й питаються друзі:

Що бачиш?

Бачу, за тридесять земель лежить кінь Добрян і не підводиться. Та ще бачу Івана — мужицького сина.

Хочеться Іванові пити, а над дорогою озерце, а над озерцем верби. Прив'язав до стовбура коня, а сам хотів було напитися, та згадав про бабусину пораду.

Взяв до рук меча, розмахнувся, щоб ударити по воді? коли несподівано почувся крик:

— Не вбивай мене, Іване — мужицький сину, не вбивай! Я всю правду тобі розкажу.

І вже ніякого озерця немає, а стоїть перед Іваном навколішках русява дівчина. В очах у неї повно сліз. Простягає до нього руки, благає:

Не вбивай. Я бідна полонянка. Зміїв слуга Ох привів мене сюди, чимсь бризнув на мене, і стала я озером з отруйною водою. Коли б напився ти цієї води — відразу б пропав. Бачиш, я правду тобі кажу. Пожалій, не вбивай мене.

А за віщо ж тебе вбивати, коли ти робила це все не з власної волі. Іди собі, дівчино, хай щасливим буде твоє життя.

Пішла Юрза, а Іван сів на коня знову і поїхав далі. Захотілося йому спати. Коли це над дорогою побачив він явір, а під явором пишне ліжко. Спинився, прив'язав коня до стовбура, а сам підійшов до ліжка й хотів було вже лягти,, та згадав про бабусину пораду. Взяв свого меча, розмахнувся, щоб ударити, коли раптом почувся дівочий крик:

— Не вбивай, не вбивай мене. Я всю правду тобі розкажу.

Хтозна-де поділося відразу ліжко, а натомість стоїть перед Іваном навколішках чорнява дівчина. В очах її повно сліз. Простягає вона до нього руки, благає:

— Не вбивай. Я бідна дівчина-полонянка. Привів мене сюди Зміїв слуга Ох, бризнув на мене водою заговорною, і стала я пишним ліжком. Коли б ти ліг у те ліжко — заснув би одразу вічним сном. Я правду тобі кажу. Пожалій... не губи...

А навіщо ж тебе губити, коли ти діяла не з власної волі? Іди собі, дівчино, хай щасливим буде твоє життя!

Ой, спасибі ж тобі, славний молодче! Скільки на світі житиму, не забуду твоєї доброти.— І Зміївна Мурза,, схопивши його руку, хотіла поцілувати, та Іван не дозволив.

Що ти, дівчино?! Я не піп і не пан. Я— мужицький син. Іди, дівчино, хай щасливим буде твоє життя.

Пішла собі Мурза, а Іван сів на коня, поїхав далі.

їде та й їде. Дорога стає покрученою, а над тією дорогою росте дуб старий, розлогий, а біля дуба стіл, а на столі їжа та ласощі. Юрза з Мурзою отруюють їжу.

Добре, що він нас не розгадав. Ми за великодушність йому віддячимо,— посміхається Юрза.— Страшна ця отрута. Чи візьме яблуко, чи пиріжок, чи скибку кавуна, аби хоч раз вкусив, то вже не жити йому на світі.

У дві пастки не потрапив,— говорить Мурза,— то потрапить у третю. Він дуже хоче пити. Він дуже хоче їсти. Його одоліває сон.

Сховалися сестри-Зміївни в дубі, стежать звідти крізь щілини кори, як під'їздить все ближче та ближче Іван — мужицький син. Ось він побачив столи з їжею та питвом. Скочив з коня, прив'язав його, а сам метнувся до столу. І такий він був голодний, що забув у цю хвилину про застереження собачки. Та не встиг і покуштувати, як де не Ьізьмись стріла... ударила, вибила з його руки отруєний пиріжок.

Підійняв ту стрілу Іван, розглядає.

— Пізнаю... Друг мій Стрілець мене попереджає... Нічого більше не бере з того столу Іван, а підводить свій

меч. Як розмахнеться ним, як ударить — все одразу хтозна-де й поділося.

Поїхав далі. Ось уже й ліс стоїть густий, дрімучий. Виходить з того лісу дід на дерев'янці, підводить руку, спиняє вершника.

— Ну, молодець, і кінь же в тебе. Такого, певне, у цілому

світі не знайти. А от, славний молодче, я хоч і кульгавий, а ти мене все одно цим конем не обженеш.

Та я й сперечатися не стану: ні, так ні.— І поїхав Іван собі далі, а кульгавий дід швидко вийняв з торби лук, пустив стрілу навздогін, вибив Івана з сідла, а сам скочив на коня, засміявся:

Що, Іване — мужицький сину, пізнав тепер Оха? Отут тобі й помирати доведеться, бо в мене стріла отруєна.— І помчав Змііїв слуга на тому коні, що жар їсть, а полум'я п'є.

Я тобі цього не прощу. Я до тебе, проклятого, і пішки дійду... Ще поквитаюся з тобою...

Обіперся Іван на свій меч, підвівся на ноги, пішов далі, та, швидко знесилившись, упав.

— Невже мені, молодому, отут і помирати доведеться?.. А в палаці короля гуляють іменити гості. Серед гостей

сидить зажурена та засмучена Олена, хоч біля неї так і в'ються королевичі та княжичі. Всі вони надокучили їй. Всі вони їй осоружні.

— Дозволь мені, названий батьку, до своєї горенки піти. Щось нездужаю я сьогодні.

Спохмурнів король.

— Зарано ще тобі, Олено, до горенки йти. Велю тут бути, гостей розважати. Велю тобі танцювати!

До танцю стає Олена, а на обличчі в неї ні посмішки, ні кровиночки.

Підводиться раптом король, крізь вікно позирає.

— Дивіться!..

Скаче вершник на тому коні, що жар їсть, полум'я п'є. Прикипіла до шибки й Олена, вдивляється. В очах її засвічується радість і надія.

— Іван... Суджений мій...

— Ні, королівно,— каже Змій.— На коні не Іван скаче, а мчить мій вірний слуга Ох.

Недобре стає Олені, та цього ніхто з іменитих гостей не помічає.

До палацу входить Ох, вклоняється королеві, вклоняється Змієві.

Кінь, що жар їсть, а полум'я п'є, стоїть на королівському подвір'ї.

Що мені кінь? Ти про Івана — мужицького сина розказуй... Де він зараз?

Від отруйної стріли помирає.

Як почула Олена ті слова, знепритомніла одразу.

А в далекій стороні, на битому шляху лежить Іван. Співають пташки, кує зозуля. Прислухається до її віщування Іван,запитує:

— Зозуле, зозуле! Скажи... Скільки днів... зосталося мені на світі...

Прокувала зозуля раз і затихла.

— Мало!..

Знесилений Іван заплющує очі. Не бачить він, як шляхом мчить, поспішаючи до нього, Скороход. Ось він, захеканий, зупиняється біля пораненого богатиря.

— Іване!.. Друже!..

Розплющив очі Іван, пізнав свого вірного друга, ледь чутно промовив:

— Помираю...

— Ні, ти житимеш, Іване! Приніс я тобі живої води. Помастив Іванові рану тією водою, і знову він став дужим та сильним.

Спасибі тобі, друже Скороходе. Довіку твоєї послуги не забуду!

Ой, Іване, чи ти відаєш, чи ти знаєш про змову?

Яку? Проти кого?

Проти тебе. Це Змій порадив отого коня діставати, що жар їсть...

Нема. Одібрав його в мене Ох. Це ж він мене стрілою отруйною з сідла вибив...

Знаємо. Наш друг Стрілець з високого дуба все те бачив. А Слухало підслухав, про що змовлялися король з своїми гостями. То ж Змій послав діда Оха і сестер Змії-вен, щоб тебе з світу звести. Скажи, траплялось на твоєму шляху озеро?

Траплялось.

І ліжко було? І стіл накритий?

Було й ліжко. Були і столи. Так то ж дівчата-поло-нянки... їх примушено...

То не дівчата-полонянки, Іване, то сестри-Зміївни Юрза та Мурза хотіли тебе занапастити. Вони їжу труїли біля старого дуба. Це сам Стрілець бачив. Він і стрілу пускав, щоб тебе врятувати.

А я повірив... Зміївнам повірив... Оха не розпізнав. Він і мого коня, вірного Добряна, забив отруєною стрілою, а потім і в мене таку ж стрілу пустив.

Не журися, Іване. Зажди мене тут. Я врятував тебе, я врятую і твого вірного коня.

Помчав Скороход швидше буряного вітру, розшукав коня Добряна, помастив йому рану водою — і кінь ожив.

Примчали потім вони обоє до Івана — мужицького сина. Скороход і запитує:

Що робитимеш, Іване, з королівським та Зміїним кодлом?

Піду тепер на них війною!

І все те чують і бачать Зміївни, сховавшись за кущем. Ось вийшла Юрза, майнула чорною хусткою — стала яструбом.

Вийшла з-за куща Мурза, майнула чорною хусткою — теж стала яструбом. Знялося двоє яструбів, полетіли до палацу. А в палаці гуляє король, гуляють іменити гості. Серед них і Змій. Серед них і дід Ох.

Хіба є в світі сила, що могла б мене здолати? — хвастає охмілілий Змій.— Був Іван — мужицький син, а де він зараз? Чорне вороння йому очі викльовує.

Ой ні, брате,— говорить, входячи до палацу, Юрза,— вороння йому очей не викльовує.

Живою водою його рани загоєно,— говорить Мурза.— Знову дужим і сильним став Іван — мужицький син. І йде він зараз проти всіх нас війною!

Що? Живий? Іван — мужицький син живий?

Він, ваша величність, знає про нашу змову. Тепер уже його не одурити. Хіба що силою знищити, спалити на вогні і попіл той по вітру розвіяти. Бо коли підійме він проти нас увесь робочий люд — горе нам буде!

— Я своє військо проти нього пошлю,— каже король.

— І я пошлю! — обіцяє Змій.— Я з своїм братом Водя-ником-Смертоносцем домовлюся, щоб і він своє військо до нашого приєднав.

Повернувся Іван з далекого краю і не пішов уже більше до королівського палацу, а повернув до кручі над морем. Праворуч тієї кручі лягли ліси дрімучі, ліворуч — простяг-лись яруги глибочезні. На кручі стоять Іван — мужицький син та його друзі, та кінь Добрян, що пасеться тут же. Всі 'стежать за Слухалом, що притулив своє вухо до землі.

А що чути праворуч, де стоять ліси дрімучі? — запитує в нього Іван.

Чую тупіт кінський. Чую брязкіт зброї. Це веде своє "ійсько сам король, щоб тебе завоювати.

— А що чути ліворуч, де простяглись яруги глибочезні?

Теж чую тупіт кінський, чую брязкіт зброї. Це веде Змієве військо найхитріший його слуга дід Ох.

Послухай і скажи, чи у палаці залишилася Олена, чи йде разом з королівським військом?

Чую, чую... по світлиці ходить, білі руки ломить... ридає Олена...

Ридає Олена... Помщуся їм, помщусь за кожну її сльозу.— І звертається він до Стрільця: — Друже мій вір--£ші, глянь на море, чи не видно на ньому ворожих кораблів?

Глянув Стрілець, сказав : " — Бачу на морі ворожі кораблі.

— Сьогодні, друзі мої, станемо до бою за правду проти зла, за волю і щастя трудового народу. Нехай же не здригнеться наша рука в смертельному бою. Нехай не буде віднині кривди, зла і насильства на землі!

Я йду до лісу! — каже Верни дуб.

Я йду до яру! — каже Вернигора.

І — Я біля моря стану! — каже Крутивус.

І — І ми з тобою, Крутивусе, разом станемо,— заявляють Скороход, Слухало, Морозко і Стрілець.

Шумить ліс, гойдається, стугонить, бо на тому коні, що жар їсть, полум'я п'є, їде зараз дід Ох. Стоїть Вернидуб,

готовий до бою; біля нього Іван — мужицький син на своєму вірному коні Добряні.

Починати? — запитує Вернидуб.

Зажди. Хочу в поєдинкові зустрітися з Охом. Просікою їде дід Ох, а за ним суне Змієве військо. Та ось

на коні Добряні вилітає назустріч Іван, викликає Оха на смертний поєдинок. Супротивник той виклик приймає.

Спинилося Змієве військо, стежить за небувалою битвою. Стежить за поєдинком і Вернидуб.

Бій у розпалі. Бій жорстокий, не на життя, а на смерть. Перемагає в цьому бою Іван — мужицький син, підпалює Охові бороду, знищує його вогнем.

— Тепер ти, Вернидубе, починай своє діло робити, а я ще хочу глянути на королівське військо.

Засукав рукави Вернидуб, заходився своє діло робити. То не буряний вітровал налетів на ліс дрімучий — то Вернидуб ламає вікові дерева, валить їх, винищує військо Змієве дощенту.

Глибочезний яр.

Яром іде військо, а попереду верхи на коні сам король з мечем булатним.

Починати? — запитує в Івана — мужицького сина готовий до бою Вернигора.

Ні, зажди, друже Вернигоро. Хочу з ним віч-на-віч у поєдинкові зустрітися. Він жадав моєї смерті, нехай же свою смерть побачить! — Та й помчав назустріч королеві, викликаючи його на бій. І король той

виклик мусив прийняти, щоб не осоромити себе перед простими воїнами.

Люте стало обличчя в короля, та слабка в нього рука. Вибиває Іван — мужицький син королівський булатний меч. Ганебно, охоплений неймовірним жахом, утікає король з поля бою, але наздоганяє його богатир і знищує.

Вимчав потім Іван — мужицький син на гору, сказав:

— Тепер ти, Вернигоро, починай своє діло робити, а я ще хочу на море глянути.

Засукав рукави Вернигора.

То ж не землетрус вікову гору зрушив, то уп'явся в неї Вернигора могутніми руками та й посунув...

Летить каміння, летять глиби страшні на військо королівське, і воно під тією горою знаходить собі смерть.

А перед очима розляглося море. На кручі стоїть Іван — мужицький син, стоять Крутивус, Стрілець, Скороход, Слухало й Морозно.

Наближаються парусні кораблі з військом Водяника-•Смертоносця.

З кораблів б'ють гармати. Все ближче падають ядра, летять звідти ж смертельні стріли, та не долітають до берега.

Починати? — запитує Крутивус.

Починай.

Як майне він лівим вусом, як ударить по воді, мов батогом,— відразу заграло, запінилось море. Горами здіймаються хвилі морські. То зникають у тих хвилях, то виринають на гребенях парусні кораблі.

Майнув Крутивус правим вусом, ударив по воді,— знявся на морі ще більший шторм. Мов тріски кидає розбурхана стихія кораблі, ламає щогли, заливає водою.

Потопають, гинуть у глибокій пучині кораблі. Лише один ісорабель з відбірним військом не тоне, а наближається до берега. Що вже не робить Крутивус, а того корабля ніяк не може потопити.

Говорить Стрілець:

Бачу на кораблі Водяника-Смертоносця.

Ой Іване, проти цього корабля нічого вдіяти не можу.

— Дозволь мені, Іване, на бій з Водяником-Смертонос-цем стати,— озивається Морозко і виходить наперед.—Я тобі, Крутивусе, допоможу! — Та як розмахнеться, як швиргоне першу свою найзамашнішу хворостину,— білі гребені одразу так і застигли, зробившись крижаними.

Кинув другу хворостину,— ожеледдю вкрився корабель. А як кинув ще й третю,— знялася над морем хуртовина.

Глянув на таке диво Водяник-Смертоносець.

— До весни стоятиме корабель, доки крига не розтане. Тепер я спокійно можу в своє царство водяне повертатись.

А Морозко позбирав свої хворостини і знову море зробилося тихе та спокійне.

— Спасибі вам, мої вірні друзі, за допомогу. А тепер заждіть мене тут, я скоро до вас повернуся.

Свиснув Іван, і одразу з'явився перед ним кінь Добрян.

— Неси мене, коню, до королівського палацу! Помчав кінь, мов буря. Ось уже й палац королівський. Сад і озеро.

Ходить понад озером Олена. Почула тупіт кінських копит, обернулась, пізнала Івана. Кинулась йому назустріч, та де не взявся Змій-Жеретій, перехопив Олену, поніс з собою у височінь... Несе над кручею, де стоять Іванові друзі.

Першим помітив у небі Змія Стрілець.

— Гляньте, гляньте, Змій летить. І не сам... Олену знову ъикрав... Зараз його зіб'ю.

Стрілець уже тятиву натягнув, та вчасно зупинив його поміркованіший Крутивус.

Зажди! Стріла твоя разить без промаху. Змія заб'єш, що станеться з Оленою? Адже вона розіб'ється на смерть.

Розіб'ється... То що ж робити?

Треба буде до Змієвого царства вирушати. Пролетів Змій, а за ним у небі з'явився кінь Добрян.

Бачите, Іван за Змієм женеться...

Стоять друзі на кручі, дивляться, доки не зник Іван з очей.

А Змій перелітає через гори, туманами повиті; летить над лісами дрімучими, над урвищами глибочезними. Туди ж мчить і кінь Добрян.

Ось перед очима прослався шлях, а на шляху росте верба стара-престара, а біля тієї верби, озираючи небо, стоять Змієві сестри: Юрза та Мурза.

— Летить наш брат,— каже Юрза.

— Бачу, слідом за ним скаче на коні Іван — мужицький син. Брат таки заманув його до нас у пастку. Заховаймося ж, сестро.

Ховаються Змііївни у засідку, беруть луки і стріли.

— Я влучатиму в коня,— каже Мурза.

Пролітає над вербою Змій. Мчить, наближаючись сюди,, не помічаючи Змііївен, Іван. Стежать за ним Змієві сестри.

Натягає тятиву Мурза. Натягає тятиву Юрза. Летять стріли отруйні. Одна впивається в коня, а друга прошмигнула мимо. Війнувши чорними хустками, перетворюються Змііївни на яструбів, летять...

Падає на шлях кінь Добрян, промовляючи:

Тепер уже мені не жити більше на світі, не носити тебе, Іване, вище дерев, вище гір, понад хмарами білими... Пропадатиму... Змііївни пустили в нас стріли отруйні, та,, на щастя, Юрза промахнулася.

Коню, друже мій вірний... Може, знову бачить Стрілець, яка біда стряслася з нами. Може, Скороход ще раз дістане живої води.

А за тридев'ять земель на крутій горі припав Слухало до землі.

— Що чуєш? — питаються в нього друзі.

— Чую, як б'ється в береги хвиля морська. Чую в небі клекіт орлиний. Чую співи пташок.

А де зараз наш друг Іван, чи скаче він на коні?

Не чую.

Звертаються друзі до Стрільця:

— Глянь ти своїм зором. Може, знову стряслася з Іваном якась біда.

Виліз на дерево Стрілець, глянув у далечінь та й каже:

— Не бачу Івана. Гори високі та ліси дрімучі закривають, обрії далекі.

Так і не дізналися, яка біда стряслася з їхнім другом". А на далекому шляху уже лежить кінь Добрян неживий-Стоїть над ним Іван. В очах у нього повно сліз.

— Прощай, друже... Не забуду... Помщуся Змієві і всьому його кодлу поганому... Прощай!

Та й пішов шляхом. А той шлях привів його до широкої бурхливої ріки з порогами та водоспадами. Дивиться, стоїть край берега пором, а поромщика щось не видно.

Відчалив Іван од берега, виплив на середину ріки, де особливо вирувала вода. Коли це раптом обірвався сталевий трос, і швидка течія

понесла пором до страшного водоспаду. І тільки тепер побачив Іван на березі Зміївен.

Стоять вони та сміються з його біди:

— Ну, тепер-то вже ми з ним упоралися. Ніхто й ніщо не врятує його від вірної смерті,— каже Юрза.— Давай же, •сестро Мурзо, полинемо до синього моря та порадуємо доброю вістю нашого брата Змія.

А бурхлива течія невблаганно несе пором до крутого водоспаду. Даремно Іван, одірвавши з настилу дошку, намагається скерувати його до берега,— сила водяної стихії сильніша за силу людську. Та вже б кинувся Іван у воду,, коли б плавати вмів. Ось уже недалеко прірва... Вирує в ній і піниться вода. Жде Івана неминуча загибель. Але хто це співає там попереду знайому пісню, яку співали йому дівчата на лузі в день незабутньої зустрічі з Оленою?

Та за хатою, за світлицею,

За хатою, за світлицею

Стоїть верба із росицею.

Та хто ж тую вербу зрубає,

Ой хто ж тую росу позбирає?

Та зруба вербу молодий хлопчина,

Та збере росу молода дівчина.

Чиї ж це руки одвертають пором від неминучої загибелі? Дивиться Іван і очам своїм не вірить. У воді бачить вік дівчат з довгими косами, а серед них свою названу сестру,

— Ти, Лебідонько?

Я, братику Іване,— відповідає дівчина, усміхаючись.— Давно ми з тобою не бачились, то ти ж, мабуть, не знаєш, як Ох, розгнівавшись, тяжко побив мене і з наказу Змія віддав на послугу до Водяника-Смертоносця. Бачила я, братику, коли ти над морем пролітав, женучись за Змієм. Бачила, як Зміївни трос на поромі перерубували, щоб з світу тебе звести, і я вирішила з подругами тобі допомогти. Ми тепер плаваємо по морю синьому і по річках великих і малих, що до моря вливаються.

Сестро моя Лебідонько, і всі подруженьки вірнії, спасибі вам за те, що врятували мене від смерті.

— А куди ж ти, Іване, надумався оце йти?

Іду я, Лебідонько, до синього моря, де живе Змій* Битимуся з ним смертним боєм, визволятиму суджену мою Олену.

Іди, Іване, йди, братику! Хай щасливая тобі доріженька стелеться!

Причалив до берега пором. Зійшов на берег Іван та й пішов у Степ.

Мучить його спрага, мучить голод, а він ніде не зупиняється.

Ось уже перед очима в нього синіє море.

На березі моря розставлені дзеркала, розвішено плаття-Ледь гойдає їх вітер. Наряджають Змііївни Олену, підводять то до одного, то до другого дзеркала.

А Олена смутна. В очах її світиться глибока журба, виблискують сльози.

Витри очі. Змій-Жеретій не любить сліз,— говорить Юрза.

Забудь про волю. Ніколи й ніхто не врятує тебе. Був Іван — мужицький син, та...

Що з ним? Скажіть...

Спитаєш про нього у Водяника-Смертоносця. Нехай він тобі скаже, де твого судженого шукати,— і засміялися Змііївни.— А тепер ходімо з нами. Тебе ждуть.

Повели Змііївни Олену до високої скелі, де сидять у холодку Змій-Жеретій і Водяник-Смертоносець, п'ють вино, грають у карти. Змій, програючи, питається:

Що хочеш? Чим виплачувати тобі програш? Сріблом, золотом, камінням самоцвітним?

Є в мене срібло, золото, є камені самоцвітні.

— То що ж ти хочеш, брате Водянику-Смертоносце? Підводять сестри-Змііївни Олену до високої скелі. Глянув

на неї Водяник-Смертоносець, сказав:

Яка гарна!

Вона і мені одразу сподобалась.

— Віддай!.. Віддай її. Нехай живе вона в моєму водяному царстві!

Не вклоняється Олена ні Змієві, ні Водянику-Смертонос-цю. Стоїть горда, велична, красива.

— Гукнути музикантів!

І ось з'являються музиканти, починають грати. Змій наказує Олені:

Танцюй!

Скажіть, Іван...

Танцюй!

Танцюй же, танцюй, коли наш брат Змій велить. Я танці люблю,— говорить Водяник-Смертоносець.

Не танцюватиму! — рішуче заявляє Олена.— Скажіть, Іван... Що з ним?

Перезирнулася з братом Змієм Юрза, підходить до Олени.

Хочеш знати, де твій Іван?

Хочу.

На поромі перепливав він через річку бурхливу, обірвався трос...

Ой! — скрикує Олена.

Твій суджений... на кам'яних порогах... розбився,— розповідає далі Юрза.

Знову Олена непритомніє. Підходить до неї Водяник-Смертоносець.

— Я забираю її, брате, до свого царства.— І, підійнявши на руки, зникає в морі.

Тоді Змій і каже:

— Ось що, сестри... І погуляв я добре, і відпочив добре. Треба подивитися, що в моєму царстві робиться. Ждіть мене, сестри, надвечір.

Розправив крила Змій та й полетів.

Внизу прослався широкий шлях. По тому шляху іде Іван — мужицький син. Побачив його Змій, впізнав, повернувся до свого царства, викликав сестер, розлютився:

Як це так ви мені набрехали! Не згинув Іван — мужицький син. Сам його на власні очі бачив. Певно, йде він до мого царства. Все зробіть, щоб до синього моря Іван — мужицький син не дійшов.

Зробимо, брате!

Простежимо самі. Будемо діяти так, як ти нам радив.

Поспішайте, не баріться, а я полечу до таємного озера воду пити, бо відчуваю — убавилась моя сила.

А шляхом все йде та йде Іван.

Уже він втомився і зголоднів. Та найдужче мучить його спрага. Коли це дивиться — край дороги стоїть дівчина, переливає воду з криниці у криницю. Підійшов до неї, привітався.

А що це ти робиш, дівчино?

Я не дівчина. Я молодиця-шинкарка, відбуваю тут кару. Бачиш, переливаю воду з криниці у криницю, та ніяк не переллю.

За віщо ж тебе так покарано?

За те, що як торгувала в корчмі, то добрим людям кому не доллю, кому переллю.

І довго так працюватимеш?

Поки й світ сонця.

То дай же мені, шинкарко, води напитися.

Напийся. Вода тут добра. Від цієї води сила людині прибавляється.

Витягла з криниці відро, дала Іванові.

Та тільки він потягнувся губами до води, коли це, де не візьмись, стріла. Ударила в відро, вибила його з Іванових рук. Глянув на ту стрілу — здогадався, хто його врятував від біди, та й каже:

Ану, шинкарко, спочатку сама цієї води попробуй.

Я вже пила і більше пити мені не хочеться.

Ні, ти пий. Пий!

— Не буду! Не проси! Придивляється до неї Іван, впізнає:

— Ти не шинкарка. Ти — Юрза. Це ти в мене отруйну стрілу пускала? Ти? Признавайся!

Майнула Юрза чорною хусткою, встигла обернутись яструбом, та не встигла відлетіти. Вдарив Іван мечем, забив хижого яструба, а сам пішов далі. Іде та й іде. Коли це над самісінькою дорогою зеленіє баштан, а біля куреня цвітуть соняшники, лежать зірвані кавуни.

Сидить тут дівчина, бідно одягнена, сортує кавуни.

— Здрастуй, дівчино! — привітався до неї Іван.

Здрастуй! — відповідає та, приглядаючись до гостя.— Бачу, йдеш ти здалеку. Сядь, відпочинь. Я тобі дам їсти. Я тобі дам пити. А захочеш, то можеш заснути в курені.

Спасибі тобі, дівчино, за гостинність, але, коли твоя ласка, почастуй мене добрим кавуном.

Зірвала дівчина найспіліший.

— Оце буде якраз добрий.

Взяв до рук кавун, розбив на коліні, вибрав найкращий шмат, хотів було їсти, тоді глянув на дівчину та й каже:

Ану ти спочатку покуштуй.

Я вже їла, не хочу більше.

А ти все-таки покуштуй.

— Не їстиму, не проси.

— Е, ти не проста дівчина, ти — Зміївна Мурза. Я пізнав тебе. Це ти отруйною стрілою вбила мого коня.

Схопилася Мурза. Встигла перетворитися на яструба, та не встигла відлетіти. Вдарив Іван її мечем, забив хижого яструба, а сам пішов далі.

Ось уже й синє море, а над морем височить палац Змія. Біля воріт лежать двоє левів. Побачили вони Івана, зарикали. Та не злякався їх, розмахнувся своїм мечем — повтікали звірі хтозна-куди, а Іван зайшов до Змієвого палацу, глянув, коли там все так і сяє сріблом, золотом та дорогоцінним камінням. Зроду такої розкоші й такого багатства не бачив Іван — мужицький син.

А які килими! Яке вишивання, мережки, рушники, шиті золотом та перлами, вигаптувані квітами. Тут же й стіл з різними напитками на наїдками. Сів Іван за стіл, трохи вина випив, закусив, коли це входить жінка-полонянка з вишиваним рушником дивовижної краси.

Здрастуй, добрий молодче!

Здрастуйте, тітонько.

Чи по добрій волі, чи по неволі ти сюди зайшов? Знай, коли Змій прилетить, буде тобі, юначе, смерть.

Прийшов я сюди, тітонько, по добрій волі, щоб із Змієм зустрітися.

А хто ж ти будеш, добрий молодче?

Я — Іван — мужицький син. А хто ви будете?

— Я — вишивальниця, полонянка,— промовила жінка з сумом.— Дізнався Змій, що я майстерниця добра, прилетів, забрав мене силою сюди, до свого царства, а мою дочку Лебідоньку...

— Як ви сказали? Лебідоньку? Це ваша дочка?

Дочка. За якусь провину, чула я, Змій віддав її своєму братові Водянику-Смертоносцю. Там вона живе і житиме, мабуть, довіку.

Не плачте, не журіться. Дівчина-Лебідонька двічі життя мені врятувала. Ніколи цього не забуду.

Розлучили нас... Зробили рабинями. То як же мені не плакати? Як мені не журитися? Оце замовила мені Юрза рушника вишити. Дні й ночі сиділа я над вишиванням і ось принесла.

Показує Іванові свою роботу.

Яка ж ви майстерниця! Кращої, мабуть, і в світі не знайти.

Не я одна. Ходімо зі мною та подивися, скільки майстерниць Змій назбирав з-поміж нашого народу. Але ті всі люди — раби. Немає звідки ждати порятунку. Минають роки, а для нас просвітку нема. Тут, у неволі, мабуть, доведеться й помирати.

Не журіться, тітонько. Може, так станеться, що скоро ви всі будете вільні.

— Коли б то швидше таке щастя надійшло.

А ще хочу я, тітонько, запитати у вас: чи ви чули, чи ви знаєте, де живе полонянка, дівчина Олена, яку викрав з королівського саду Змій-Жеретій?

Чула я, що якусь дівчину приніс до свого царства Змій. Вона теж добра майстерниця-вишивальниця. Ходімо глянеш на неї. Може, то і є вона, дівчина Олена, яку ти шукаєш. Правда, мушу тебе, парубче, попередити: не люблять ні Юрза, ні Мурза, коли хтось сторонній заходить до майстерні. В цей час Зміївни якраз перевіряють нашу роботу, а сьогодні чомусь їх немає.

Нема і не буде їх більше в палаці,— посміхається Іван, ідучи слідом за вишивальницею.

Ось уже й майстерні Змія. Приміщення з низьким, похмурим склепінням. Працюють тут ткалі. В очах у кожної безпросвітна журба, горе та відчай. А трохи далі такі ж виснажені й такі ж сумні обличчя килимарниць. Ллється журлива, безрадісна, як невільницьке життя, пісня:

Ой, з-за гори вітер віє —

Не ясна погода.

Не дай личка цілувати,

Дівчино молода.

Не дай личка цілувати,

Не дай з ума звести,

Не дай свої русі коси

Без музик розплести.

Ту саму пісню співають вишивальниці. І ось до однієї з них тітонька підводить Івана.

— Оце вона, з новеньких.

Обернулась дівчина, глянула сумними очима на Івана і знову схилилась над вишиванням.

— Не вона...

Пішов далі Іван оглядати майстерні та люд робочий. Тут і ковалі, і теслярі, столяри й різьбарі по дереву, корабельні майстри, каменотеси, позолотчики і ювеліри.

Все тут оглянув Іван, потім вийшов до саду, а в саду красивий став з водоплавними пташинами.

Сів Іван під плакучою вербою перепочити трохи та й заснув. А тим часом у небі з'явився Змій, додому повертаючись. Та в цю хвилину знявся вітер. Вдарили віти по обличчю Івана, але він, втомившись, спав богатирським сном. Коли це, крадучись, підійшла до нього тітонька, почала будити.

Втікай звідси, добрий молодче, доки Змій тебе тут не зустрів. Він любить після обіду коло цього ставу відпочивати. Втікай, поки не пізно.

Заспокойтеся, тітонько. Ото й добре, що Змій уже прилетів. Значить, не доведеться мені тут довго нудитися, його дожидаючись.

Раджу тобі, парубче, втікати, бо Змій повернувся лютий. Здолати його не можна, та, мабуть, іще не родився на світ той богатир, який би міг з ним своєю силою помірятись. Краще втікай звідси, бо пропадеш.

А тут і Змій виходить з палацу.

— Он він уже йде сюди… Ой, навіщо ж себе губити, молодче? Втікай, послухайся мене, старої, бо я теж звідси втікатиму до майстерні.

Та не до майстерні пішла вона, а заховалася за густим кущем і стежить звідти, що ж воно буде.

Простує Змій стежкою до ставу. Побачивши Івана, спинився вражений.

Ти?.. Вже тут?.. І тебе леви мої не розтерзали?

Леви твої, мов цуценята. Розбіглися, як тільки мечем їм пригрозив.

Що ж ти, Іване — мужицький сину, прийшов до мене битися чи миритися?

Де вже миритися. Прийшов з тобою битися. Хочу Олену, суджену мою, звільнити з твого царства, хочу всім невільникам повернути волю.

Ха-ха-ха! Про себе думай, бо сам ти тут смерть свою знайдеш. Та перед тим, як битися, хотів би я глянути на твою силу.

— Ти спершу покажи свою силу. Змій узяв камінь.

Бачиш? Міцний граніт. А поглянь, що з нього зараз буде.— Та як стиснув пальці. Посипався з того каменя тільки порох.

Ет, це дурниці! — каже Іван — мужицький син.— Ти так дави, щоб з нього юшка потекла.— Та як здавив, тільки вода бризнула.— Ось так дави. О! О-о!..

Здивований Змій запропонував:

— Ану, хто сильніше засвище.— І щосили свиснув. Не здивувався Іван, а підійшов до Змія та й каже:

— Зажмур очі, бо коли я свистітиму, в тебе очі на лоба можуть повискакувати.

Зажмурив повіки Змій, а Іван як торохне його палицею, мало з ніг не збив.

— А що, Змію, чи добре свищу?

— Правду кажеш, коли б не зажмурився, то очі повискакували б. Тепер я бачу, ти бравий молодець, та все одно моя сила більша за твою. Востаннє запитую: ти прийшов— битися чи миритися?

— Де вже миритися. Прийшов битися.

— Ну то ходім візьмемо батоги з восьмипудовим камінням та й підемо на гору.

І ось уже вони підходять до гори.

— Ану дмухни,— каже Змій,— на цю гору, щоб вона стала олов'яною, а тік залізним.

— Дмухни ти, клятий, коли таку силу маєш.

Як дмухнув Змій на гору, так і стала вона одразу олов'яною.

А за ними обома стежить, ховаючись у кущах, тітонька.

Стають супротивники на залізному току край урвища. Внизу бушує море, б'є прибій, накочуються високі хвилі з пінявими гребенями.

— Бий першим,— каже Змій.

— Ні, бий ти перший, бо ти у своєму змііному царстві найстарший.

Засвистів у повітрі довгий батіг з восьмипудовим каменем на кінці, вдарив по залізному току, викресав іскри, а тоді ще раз як розмахнеться, як уперіщить Івана — мужицького сина,— так і увігнав його в залізний тік по кісточки.

— Я був колись пастухом і знаю — не так б'єш, Змію. Ось так треба.— Та як розмахнеться, як стьобане Змія,— одразу той по коліна угруз в залізному току.

Розлютився Змій, б'є знову Івана — вганяє його в залізний тік по коліна.

Ну, тримайся, Змію! — говорить розлючено Іван та як розмахнеться, як торохне Змія — увігнав його по пояс у залізний тік та й питається:

Скажи, Змію, де ти заховав суджену мою, Олену? Бо все одно я її знайду!

Не знайдеш. Я програв її в карти Водянику-Смерто-носцю. Там звікує вона свою молодість і життя.

Програв... у карти... мою суджену... Ну, злая сило, тримайся...

І як розмахнеться востаннє, як шарахне Змія ще раз батогом з восьмипудовим каменем,— той випустив батіг. Ледве вибрався з току Змій, хитнувся та й полетів з олов'яної гори просто в море.

А до майстерень Змія з радісним криком увірвалася тітонька, яка стежила за смертельним поєдинком, увірвалася, закричала:

Люди! Воля! Змія вбито!

Хто переміг його? Хто?

Коваль Іван — мужицький син.

Слава йому! Слава!..

Люди цілуються одне з одним, кричать:

— Слава Іванові — мужицькому сину! Слава ковалеві!

А Іван сидить на олов'яній горі, дивиться на шумливе море, сумно промовляє:

— Олено, щастя моє... Сонце моє!..

А море широке, шумливе, котить хвилі високі, розбиває їх на бризки об олов'яну скелю.

— Як тебе, Олено, визволити? Як потрапити до підводного царства?

І ось несподівано для Івана першим підлітає до нього кінь Добрян, б'є копитами об залізний тік, а слідом за конем з'являються сюди Іванові друзі.

А в цей час у підводному царстві Водяника-Смертоносця дівчина-Лебідонька несе їжу й питво на срібному підносі. Відчиняє перші двері, залізні,— нікого в кімнаті, відчиняє другі, срібні,— теж нікого. А як

відчинила треті, золоті,— сидить Олена зажурена та засмучена, мички миче й співає:

Не зозуля в лісі затужила,

Не пташина в лузі голосила,—

То сестричка лист писала,

На чужину посилала

Та й до брата слізно промовляла:

"Брате милий, брате-соколоньку,

Ти покинув сестру-сиротоньку,

А я ходжу покликаю,

Як зозуля в темнім гаю..."

Схиляється Олена над мичками, плаче, а на неї з співчуттям і жалістю дивиться дівчина-Лебідонька.

Знову плачеш? Хіба тобі невідомо, що Водяник-Смертоносець не любить сліз? А вже прибув від нього гонець. Всесильний володар моря повертається з походу. Він везе •тобі, Олено, багаті подарунки.

Навіщо мені, Лебідонько, його подарунки, коли я не маю волі?

Правда.

Навіщо мені краса і розкіш підводного царства, коли .я не бачу, як світить сонце, як різними квітами й травами прикрашається земля, не чую пташиного співу.

— Є надія, Олено. Іван — мужицький син обіцяв здобути волю невільникам. І він здобув. Змія вже немає на світі. Раби його стали тепер вільними людьми.

То ж там, на горішній землі. Але як потрапить він сюди, в підводне царство?

Я чула, Олено, коли Водяник наказував своєму вістовому гостей скликати на весілля.

Олена з цікавістю, але й з тривогою слухає Лебідоньку.

А хто ж вона... його наречена... Знаєш?

Знаю.

Хто?

Ти, Олено! "З походу,— каже,— повернусь — справлятиму весілля".

Краще смерть!

Слухай мене, Олено. Я вже тут придивилася до всього, порядки їхні знаю. Велике горе впаде на твою голову, коли Водяник свою любов на гнів поверне.

То що ж робити? Що? Адже я люблю тільки Івана — мужицького сина. Без нього світ мені немилий. Без нього життя мені непотрібне.

—Все будемо робити, аби відстрочити весілля. Та ось заграли сурми. Дівчина-Лебідонька підбігла до вікна.

Чуєш? Ти чуєш, Олено?

Чую.

Це Водяник повертається. Зараз він буде тут. Швидше витри очі, вмийся.

Хай бачить він мою печаль. Хай знає про моє невтішне горе.

Ти його наречена.

Я його невільниця.

Приховуй свій настрій і думки. Не розкривай душі своєї перед ним. Я теж невільниця і ненавиджу його так само, як і ти. Будемо ждати Івана — мужицького сина. Може, прийде. Може, визволить нас. А зараз ходімо... Ходімо стрічати володаря підводного царства, бо може розгніватись. Ходімо!

І вийшли дівчата з палацу, дивляться: йде Водяник-Смертоносець. Супроводжують його воїни-тілоохоронники, а слуги несуть багаті подарунки. Зупинився Водяник перед Оленою.

Здрастуй, моє сонце ясне!

Здрастуй, Водянику-Смертоносцю!

Я бачу в твоїх очах сльози. Ти не любиш мене. Ти не слухаєшся мене.

Олена, схиливши голову, мовчить.

Сьогодні, в день мого народження, ми згуляємо весілля, і ти станеш водяною царицею.

Ні! — рішуче заявляє Олена.— Весіллю не бувати!

Ти, може, хочеш відкласти його на день, на два?

Краще вбий мене одразу. Воля для мене дорожча за життя.

Навіщо ж мені тебе вбивати, мою царицю, мою зорю ясну. Про тебе думав я у поході, коли здіймав бурю на морі, щоб потопити корабель. У моє підводне царство привіз я найкращих танцівниць. Нехай вони розвіють твою журбу, твій сум!

Плескає в долоні. З'являється слуга, шанобливо вклоняється.

— Музикантів і танцівниць покликати сюди!

Слуга виходить, а Водяник бере за руку Олену, дивиться їй в очі.

Я розумію, тобі нелегко забути ту землю, де ти жила й росла, але ти повинна зрозуміти: назад тобі вже вороття немає. Згуляємо весілля, і ти станеш моєю дружиною. Я так хочу, і так воно буде.

Не буде! Я маю судженого. Я його люблю і тобі, Водянику, ніколи не скорюся!

Дурні розмови. З доброї волі не хочеш,— примушу!

В цю хвилину заграли музиканти. Одна за одною немовби випливли танцівниці. В розпалі танцю прибіг сюди вістовий, упав ниць перед Водяником.

Володарю мій, біда! Невдоволено глянув на нього Водяник.

Що трапилось?

Невідомі люди йдуть сюди.

Що-о?!

Стрепенулась, мов голубка, Олена. В очах її спалахнули радість і надія. Перезирнулась з дівчиною-Лебідонькою.

— Ніхто й ніколи ще з людей по своїй волі не приходив у підводне царство. Шлях до моїх володінь закривають гори високі, ліси дрімучі. Перетинають той шлях залізні ворота на п'яти чарівних замках. Людині тут не пройти! Але ж наказую, на всякий випадок: відкрити греблі потайні...

— Все буде зроблено, володарю!

А наказ той почув Слухало та й каже:

Іване, ще одна перепона трапиться на шляху. І ось справді щось замаячило попереду.

Скеля?

Мур кам'яний.

— Не мур перед нами і не скеля...— сказав далекозорий Стрілець.— Стоїть перед нами брама, а перед брамою щось парує.

Підійшли ближче, дивляться: так і є. Уп'ялася в землю залізна брама, а перед нею парує та кипить вода.

— Ми її зараз остудимо,— сказав Морозко і кинув хворостину.

А вода кипить.

Кинув Морозко другу, і третю, і десяту хворостину,— анічогісінько!

— Еге,— сказав Морозко.— Вода тут зачарована.

— У таку воду тільки ногою стань,— ошпаришся відразу.

— Що ж будемо робити?

І тоді вийшов наперед Крутивус.

— А може, я впораюся з нею. — і, розмахнувшись довгим вусом, ударив ним по воді, мов батогом. Диво дивнеє сталося! Зачарована вода розійшлася надвоє.

Та про це не знає Водяник. Знай гуляє собі, веселиться, коли це чують, лине в підводному царстві пісня голосна, а незабаром, розганяючи воду, першим з'являється Крутивус, а слідом за ним Іван — мужицький син верхи на коні Добряні, за Іваном всі його вірні друзі.

— Іване! — скрикнула Олена і, мов та чайка, кинулась йому назустріч.

Перехопив її Водяник-Смертоносець, кинув до вірних слуг, а сам вийшов наперед.

Хто ви такі й чого прибули до мого водяного царства?

Я Іван — мужицький син...

Ти?.. Іван... Той самий, що мої кораблі потопив, знищив моє військо хоробре?

Не я топив твої кораблі. Допомогли мені в цьому мої вірні друзі.

Водяник здивовано, але не без остраху, оглядає Івана — мужицького сина.

Просимо тебе по-доброму, по-хорошому: відпусти на волю Олену, відпусти дівчину-Лебідоньку і всіх невільників, що томляться в твоєму царстві.

Що ж, може й відпущу, коли ти, Іване, мої загадки відгадаєш. Коли ж ти загадок не відгадаєш, тоді мій меч — твоя голова з плеч.

Іване,— попереджає свого судженого Олена,— не домовляйся з ним про таке. Він тебе і твоїх друзів знищить.

Не бійся, Олено. Коли потрібно, ми зуміємо себе захистити. — І богатир Іван відповідає Смертоносцю: — Загадуй свої загадки!

Сурмить сурмач. З'являються слуги, танцівниці, охорона. Сідає Водяник на трон, оздоблений золотом та самоцвітним камінням, запитує:

Що є в світі найситіше, найпрудкіше і наймиліше? Говорить Вернидуб:

Найситіше... Хіба що кабани годовані.

— Прудкіше від ластівки немає пташки,— додає Верни-гора.

— А наймиліше, мабуть, гроші,— подає голос Морозко. Сміється Водяник. Сміються всі його прихильники й однодумці.

Що скажеш ти? — звертається морський володар до Івана — мужицького сина.

Найситіша в світі — земля-мати. Вона всіх годує, та всіх же й поїдає. Найпрудкіша в світі — думка, бо думкою враз куди хочеш перелетиш. А наймиліше в світі — сон, бо хоч як добре та мило людині, а все покидає, щоб заснути.

— Бачу.

Ти, Іване, бачиш оту гору?

Відгадав,— говорить Водяник, підводячись з трону.—

Чи зможеш з неї пошити мені кожуха?

— Чом не пошити? Пошию, але тоді, коли ти, Водянику, з піску ниток зсукаєш.

Водяник сердиться. Радіють Іванові друзі.

— Язик твій мужичий гострий, мов бритва, а розум меткий, що та блискавиця. Подайте мені горщик.

Слуги виконують наказ, даючи горщик без днища.

Залатай, Іване, оцю дірку, та залатай так, щоб і шва на ньому не видно було.

Чом не залатати? Залатаю, але тоді, коли ти, Водянику, вивернеш його навиворіт.

Водяник сердиться дужче і дірявий горщик розбиває на черепки.

Ще не все. Я хочу, щоб ти обігнав мою сестру Бистро-гонку.

Коли ти сестру виставляєш, дозволь і мені виставити на змагання мого друга Скорохода.

Бистрогонка взуває чоботи. Поряд неї стає Скороход.

Попереджаю, коли змагання ви програєте, мій меч, а твоя голова з плеч! Чи згодний ти змагатися?

Будемо змагатись! — відповів Скороход.— А куди бігти?

— Он до тієї гори й назад.

Глянув Скороход на Бистрогонку, презирливо сказав:

— Курча!

І помчали. Бистрогонка біжить нарівні з Скороходом. До гори добігла навіть першою. А коли стали повертатися назад, Скороход почав її обганяти, і тоді Бистрогонка кинула в лице йому сонний порошок.

Скороход нюхнув раз, упав під кущем та й заснув. Це помітив Стрілець, вчасно пустив стрілу. Вдарила та стріла у кущ, розбудила Скорохода. Схопився він, помчав з усіх сил. Наздогнав, випередив Бистрогонку і прибув першим.

Сказав Іван:

Загадки твої, Водянику, відгадано. Бігуна переможено.

Це ще не все! — кричить розлючений Смертоносець.— Дістань мені черевички, золотом шиті, сріблом підбиті, щоб вони якраз прийшлися по нозі Олені. Не дістанеш: мій меч, твоя голова з плеч!

Оце загадав задачу.

Де ж їх дістати?

Мабуть, не відпустить він нас по-доброму.

Що ж робити? Що?

Не хвилюйтеся, друзі. Спробую чарівну силу не на горішній землі, а тут, під водою.— І дістав Іван голубу хустину, майнув нею в повітрі, сказав:

Хочу я, щоб зараз же тут були черевички не прості, а золотом шиті, сріблом підбиті, і щоб вони якраз прийшлися по нозі моїй судженій Олені.

І не встиг він промовити ці слова, як одразу просто до її ніг опустилися черевички, золотом шиті, сріблом підбиті. Взула їх Олена.

Як на мене шиті.

Дістань іще...

Остання загадка,— попередив Іван.

Остання... Дістань мені... зорю ясную з неба, щоб світила вона в моїм підводнім царстві день і ніч. Не дістанеш: мій меч, твоя голова з плеч!

Майнув знову Іван голубою хусточкою, сказав:

— Зірко,— з'явись!

І дивним сяйвом сповнилось підводне царство. Розлютований Водяник-Смертоносець вихопив меч.

— Досі ніхто не знав шляхів до мого царства. Ви першими прийшли сюди, але не вийдете назад. Всім вам тут буде смерть!

Не злякалися ні Іван, ні його друзі погроз Водяника-Смертоносця.

— Що ж, Водянику-Смертоносцю. Бився вже я з твоїми братами, попробую ще й твою силу.

І почався поєдинок.

— Може, будемо миритися?

— Ні, Водянику, будемо битися! — І знову ще з більшим запалом наступає Іван на Смертоносця. Збиває з голови його корону царську, а потім сильним ударом валить з ніг свого супротивника.

В обійми до Івана кидається Олена. Обіймає свого названого брата дівчина-Лебідонька.

Слава тобі, Іване! Слава! — гукають невільниці, гукають танцівниці. Підходить Іван разом з Оленою до свого друга.

Друже мій Крутивусе, веди нас з підводного царства на горішню землю. Веди до сонця!

Наперед виходить Крутивус, розганяє воду. А біля моря на камені сидить тітонька з вузликом у руках. Літають над водою чайки, квилять, наганяють журбу.

— Донечко моя... Лебідонько моя! — промовляє мати, дивлячись на тихе, спокійне море.

Займається в небі ранкова зоря. Викочується з-за обрію сонце.

На морський берег першим виходить Крутивус, за ним Іван з Оленою та з дівчиною-Лебідонькою... Виходять Іванові друзі, виходять полонянки.

Доню моя... Лебідонько! — скрикує мати, кидаючись дочці назустріч.

Мамо! — обіймають одна одну, цілують, плачуть від радості.

Стоять Іван з Оленою на морському березі, дивляться на схід сонця.

Олена розводить руки, мов крила, говорить:

— Сонце!.. Любе моє... Здрастуй!..

А вже біжать люди вільні, щасливі, звільнені з рабства Змія. Славлять богатиря.

Стоять біля Івана друзі, говорить Крутивус:

Прощай, Іване. Сослужили ми тобі службу, були вірними помічниками у всіх твоїх добрих ділах, а тепер підемо кожний своєю дорогою.

Ні Іван.— Прощатися мені з вами ще не час. Ми ось разом з Оленою запрошуємо вас на наше весілля.

— Просимо...— вклоняється Олена.— Дуже просимо.

Завагалися друзі.

А може, й справді погуляємо? — сказав Крутивус, і погодилися з ним всі товариші.

Дякуємо вам! — І Олена знову вклонилася, а Іван вийняв хусточку голубу, чарівну, майнув нею, сказав:

Хочу я, щоб до синього моря прибув летючий корабель.

І з'являється корабель, опускається на воду край берега.

Підходить до Івана Лебідоньчина мати, розв'язує вузлик, виймає з нього шитий золотом та сріблом рушник, що його сама гаптувала, пов'язує ним молодого богатиря. Подякували їй молоді за подарунок, а тоді Іван віддав голубу хусточку Олені. Як майнула вона нею на свого судженого, так одразу став Іван у вбранні дорогому, коштовному.

— Полетимо, мій голубе, тепер до рідного краю.

А навколо стоять люди, бажають щасливої дороги та довгих літ життя.

Славлять коваля Івана — мужицького сина, славлять його вірних друзів.

Повіяв вітер морський, дужий, нап'яв барвисті вітрила, здригнув, знявся з води летючий корабель і полетів,

над морем,

над горами,

над полями та ріками,

над лісами дрімучими

до сонця, до щастя, до рідного краю.

Київ, 1959 р.